

DOI No: <http://dx.doi.org/10.29228/Joh24959>

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 10.07.2019
Kabul Tarihi: 31.08.2019

ArticleType: Research article
Submitted:10.07.2019
Accepted:31.08.2019

Atıf Bilgisi / Reference Information

Aydın, M.K. (2019). İkinci Dünya Savaşı'nda Türkistan Lejyonu: Kuruluşu, Faaliyetleri ve Türkiye'nin Yaklaşımları, *Journal of History School*, 41,621-663.

II. DÜNYA SAVAŞI'NDA TÜRKİSTAN LEJYONU: KURULUŞU, FAALİYETLERİ ve TÜRKİYE'NİN YAKLAŞIMLARI

Mehmet Korkud AYDIN¹

Öz

Almanya'nın Polonya'ya saldırısı ile birlikte başlayan II. Dünya Savaşı, Dünya tarihinin o güne kadar gördüğü en şiddetli ve kanlı savaşıdır. II. Dünya Savaşının en önemli kırılma noktalarından birini ise Barbarossa Harekâtı oluşturmuştur. 1941 yılında Almanlarca başlatılan Barbarossa Harekâtı esnasında yaklaşık üç milyon SSCB askeri esir edilmiştir. Alman Esir kamplarında hayatta kalma mücadelesi veren esirlerin çoğu, Türkistan coğrafyasından silahaltına alınan SSCB askerleridir.

Savaş esnasında kurulan Alman Doğu Bakanlığı aracılığıyla Türkistanlı savaş esirlerinin durumu değerlendirilmiş; özellikle Türksoylu esirlerin durumlarının iyileştirilmesi ve Kızıldordu'ya karşı savaştırılması için komiteler oluşturulmuştu. SSCB coğrafyasının değişik yerlerinde yaşayan Türk halklarının lideri konumundaki önemli isimler de bu komitelerde bir araya getirilmişti. Bu kapsamda Mustafa Çokay, Veli Kayyum Han, Alihan Kantemir, Ahmet Temir, Osman Hocoaoğlu, Mehmet Emin Buğra, Mehmet Emin Resul-zade ve Cafer Saydahmet gibi lider isimler yoğun bir mesai harcamışlardır. Alman Doğu Bakanlığının kontrolünde gerçekleştirilen komite çalışmalarıyla savaş esirlerinden Doğu Lejyonları kurulmuştu. Türkistan Lejyonu da 1942 yılının Ocak ayında kurulmuştu. Türkistan Lejyonunun dışında Azerbaycan, İdil-Ural, Gürcü ve Ermeni Lejyonlarını da

---

¹, Dr., Kırıkkale Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, [ORCID: 0000-0003-1645-7825](https://orcid.org/0000-0003-1645-7825)

kurularak Kızılorduya karşı savaştırmışlardır. Mustafa Çokay'ın kısa süre sonra ölümüyle Türkistan Lejyonu için düşünülen isim Veli Kayyum Han olmuştur.

Türk Hükümeti ve kamuoyundaki Türkçü çevreler de bu süreci yakından takip etmiş ve desteklemişlerdi. Türkistan Lejyonu ilk önce Doğu Cephesi'nde Kızıl Ordu ile savaştırılmış, 1943'te de Batı Cephesi'ne kaydırılmıştı. Türkistanlı askerler gerek Doğu Cephesinde Kızıl Ordu ile gerekse Batı Cephesinde Müttefik Kuvvetlerle savaşırken ağır kayıplar vermişlerdir. Almanya'nın savaşı kaybetmesi üzerine ABD ve İngiltere tarafından esir edilen Türksoylu askerler, Sovyetler Birliği'ne teslim edilmiş; Sovyetler Birliği de bu askerleri "*Vatan Haini*" ilan ederek idâm etmişti. Türkiye ise savaş sonunda ortaya çıkan şartlar gereği, Türksoylu askerlerin idâmlarına ve sürgünlere tepkisiz kalmıştı.

Araştırmanın amacı, Türkistan Lejyonunun nasıl oluşturulduğu, hangi cephelerde savaştırıldığı ve akıbetlerinin ne olduğunu ortaya koymaktır.

Anahtar kelimeler: Türkistan, Almanya, Sovyetler Birliği, Türkistan lejyonu, Veli Kayyum Han

The Legion of Turkestan In World War II: Organization, Operations and Turkey's Approach

Abstract

Germany began with the attack on Poland II. World War is the most violent and bloody war in the history of the world. One of the most important breaking points of World War II was the Operation Barbarossa. During the Barbarossa Operation, which was started by the Germans in 1941, approximately three million USSR soldiers were captured. Most of the prisoners who struggled to survive in German prison camps were USSR soldiers who were taken under arms from Turkestan geography.

The situation of the prisoners of war from Turkestan was evaluated through the German Eastern Ministry established during the war; committees were set up to improve the situation of the prisoners of Turkish origin and to fight against the Red Army. These committees were brought together as important leaders of the Turkish peoples living in different parts of the USSR geography. In this context, leaders such as Mustafa Çokay, Veli Kayyum Han, Alihan Kantemir, Ahmet Temir, Osman Hocaoğlu, Mehmet Emin Buğra, Mehmet Emin Resul-zade and Cafer Saydahmet spent a lot of work. With the work of the committee under the control of the German East Ministry, Eastern Legions were formed from prisoners of war. The Turkestan Legion was established in January 1942. Apart from the Turkestan Legion, Azerbaijan, Idil-Ural, Georgian and Armenian Legions were established and fought against the Red Army. After the death of Mustafa Çokay, Veli Kayyum Han was considered the name of the Turkestan Legion.

II. Dünya Savaşı'nda Türkistan Lejyonu: Kuruluşu, Faaliyetleri Ve Türkiye'nin Yaklaşımları

The Turkish Government and the Turkic elite circles in the public sector closely followed and supported this process. The Turkestan Legion was first fought with the Red Army on the Eastern Front, and in 1943 it was shifted to the Western Front. The soldiers of Turkestan suffered heavy losses both during the Red Army on the Eastern Front and the Allied Forces on the Western Front. When Germany lost the war, soldiers of Turkish origin who were captured by the US and Britain were handed over to the Soviet Union. The Soviet Union executed these soldiers by declaring them "traitors". Turkey should conditions arise at the end of the war, the soldiers of Turkish origin remained unresponsive to the executions and exile.

The aim of the research is to reveal how the Turkestan Legion was formed, on which fronts it was fought, and what their fate was.

Key words: Turkestan, Germany, Soviet Union, Turkestan Legion, Veli Kajum Han.

1.GİRİŞ

I. Dünya Savaşı'nın ardından ortaya çıkan şartlar dünyayı eskisinden çok daha kanlı bir savaşa sürüklemiştir. Özellikle I. Dünya Savaşı'nın sonuçlarından memnun olmayan, "revizyonist" yahut anti-statükocu olarak ifade edilen Almanya ve İtalya, bu yeni savaşın çıkmasında en önemli rolü oynamışlardır. I. Dünya Savaşı'ndan sonra Alman İmparatorluğunu tasfiye eden Versailles (Versay) Anlaşması, Alman toplumu tarafından "milli onurlarına sürülmüş bir leke" olarak değerlendirilmişti. Almanya'da ortaya çıkan bu tepki, şüphesiz ırkçı eğilimlerin güçlenmesine ve Adolf Hitler'in iktidara sahip olmasına yol açmıştı. Öte yandan I. Dünya Savaşı'nın galip devletleri arasında yer alan İtalya da savaş sonrası şartlardan memnun değildi. Sömürgecilik yarışında yer almak isteyen İtalya, siyaset sahnesinde yer aldığı andan itibaren neredeyse Trablusgarp (Libya) dışında hiç bir bölgede hâkimiyet kuramamış, üstelik kendisine İtilâf Devletleri tarafından Almanya'nın yanından ayrılmasına karşılık Anadolu topraklarında vaat edilen topraklar konusunda da hayal kırıklığına uğramıştı. Zirâ Saint Jean de Maurienne Anlaşması ile İzmir ve civarının I. Dünya Savaşı'ndan sonra İtalyanlara bırakılması kararlaştırılmış olsa da İngiltere bu toprakların işgali için Yunanistan'ı görevlendirmişti. Bu durum karşısında İtalya'nın müttefikleri ile arası bozulmuş ve İtalyan Hükümeti, Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasının ardından ayak bastığı Batı Anadolu'dan ciddi bir çatışma ortamına girmeden çekilme kararı almıştı. Bu durum İtalya'da da bir huzursuzluğa sebep olmuş ve Musollini'nin iktidarı ele geçirmesi ile sonuçlanmıştı. Ayrıca bu iki ülkenin

dışında Yunanistan, İspanya ve Portekiz gibi ülkelerde de I. Dünya Savaşı'nın ardından totaliter hükümetler kurulmuştu(Aydın, 2002: 400 vd).

I. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'nın önemli bir bölümünde, devlet idaresinde yeni ideolojilerin hâkim olduğu görülmektedir. Nasyonal Sosyalizmin ve ırkçılığın güç kazanmasının yanı sıra Çarlık Rusya'nın halefi, komünist bir rejim tesis etmiş olan Sovyetler Birliği de bu ideolojik hareketliliğin önemli bir aktörü olmuştur.

Avrupa'da ortaya çıkan bu manzara, dünyayı şüphesiz yeni bir savaşa sürüklemiştir. Nitekim Almanya'nın Versailles Antlaşmasını tanımadığını ilan ederek Milletler Cemiyeti'nden çıkması ve silahlanarak Avrupa'da Alman nüfusunun bulunduğu yerleri işgale başlaması, I. Dünya Savaşı'ndan sonra oluşan "yenidünya düzeni" şartlarının bozulduğunu göstermişti. Bununla birlikte İtalya'nın "Büyük Roma İdeali"ni gerçekleştirmek üzere genişleme arzusu taşınması ve Japonya'nın da Uzakdoğu'da benzer hedeflere sahip olması, Almanya'nın güçlü müttefikler bulmasını kolaylaştırmıştı.

Almanya kendine güçlü müttefikler bulmuş olsa da savaşa girme konusunda karşısında ciddi bir sorun bulunuyordu. "İki Cephe" olarak ifade edilen bu sorun, Almanya'nın savaşa girmesi durumunda doğu ve batı sınırlarında iki cephe ile karşılaşacak olmasıydı. Bu cephelerden birincisi, 1921 tarihli Polonya-Fransa ittifakına dayanıyordu. Almanya Polonya'ya saldırırsa, Fransa ile İngiltere batıdan Almanya'ya saldırabilirdi. Hitler, 1938 yılında Çekoslovakya'yı işgal etmiş ve bu konuda Batılı devletlerin tepkisiz kalması üzerine Polonya ile ilgili meseleyi halletmeye karar vermişti. Hitler, İngiltere ve Fransa'nın Polonya'yı korumak adına risk alacaklarını düşünmüyordu. Dolayısıyla Polonya'yı ele geçirmesi halinde İngiltere ve Fransa ile kendi seçeceği bir tarihte savaşacağına inanıyordu(Çınar, 2014: 155).

Almanya için diğer tehdit ise Sovyetler Birliği'ydi. Almanya, Sovyet Rusya için içine girerse I. Dünya Savaşı'nda içine düştüğü durumu tekrar yaşayabileceğini düşünüyordu. Bu noktada Almanya, Sovyetler Birliği'ni yanına çekerek I. Dünya Savaşı öncesinde Rusya'nın Polonya toprakları üzerinde geliştirdiği emelleri gündeme getirme ihtiyacı duymuştu. Zira Almanya'nın henüz siyasî birliğini tamamlamadığı Prusya döneminden I. Dünya Savaşı'na kadar geçen süre zarfında Polonya iki ülke arasında üç kez paylaşılmıştı. Almanya, Polonya'nın dördüncü kez paylaşılmasının, kendisini iki ateş arasında kalmaktan kurtaracağını ve Sovyet tehlikesinden uzak tutacağını düşünmüştü. Bu doğrultuda Almanya ve SSCB arasında bir saldırmazlık paktını ortaya çıkaracak olan görüşmeler başlamıştı.

II. Dünya Savaşı'nda Türkistan Lejyonu: Kuruluşu, Faaliyetleri Ve Türkiye'nin Yaklaşımları

Almanya'nın çift cephelilik sorunundan kurtulmak için SSCB'ye yakınlaşması, akılcı bir siyasetti. Bununla birlikte Sovyetler Birliği'nin de Almanya ile yakınlaşmak konusunda kendince haklı sebepleri bulunuyordu. Zira Sovyetler Birliği bu dönemde batılı devletlere güvenmiyordu. Nitekim 29 Eylül 1939 tarihli Münih Konferansı'nda Almanya, İtalya, İngiltere ve Fransa arasında en azından kağıt üzerinde uyumlu bir ilişki olduğu görüntüsü hâsıl olmuştu. 30 Eylül'de de bu ülkeler arasında Çekoslovakya'nın Südet bölgesinin Almanya'ya verilmesini öngören bir anlaşma imzalanmıştı(Öncü, 2014: 246).

Sovyet Rusya, Almanya'ya karşı İngiltere ve Fransa ile çeşitli görüşmeler gerçekleştirmiş olsa da bu görüşmelerin sonuçsuz kalması, Moskova'da İngiltere ve Fransa'nın Sovyet Rusya'yı savunmasız bırakmak istediği fikrinin oluşmasına sebep olmuştu. Diğer taraftan İngiltere ve Fransa ise Sovyetler Birliği'nin anlaşma yapmak için Polonya'ya asker konuşlandırma şartını art niyetli bulmuşlar ve Sovyet idaresinin bu bölgeyi işgal etmek istediğini düşünmüşlerdi.

Stalin, İngiltere ve Fransa'ya karşı duyduğu bu güvensizliği gidermek ve savaşa girme konusunda ihtiyacı olan zamanı kazanmak adına, SSCB için doğrudan tehlike arz eden Almanya ile yakınlaşma ihtiyacı hissetmişti. Stalin'in Hitler'i memnun etmek için attığı ilk önemli adım da Batı yanlısı bir isim olan Yahudi asıllı Litvinov'u Dışişleri Bakanlığı görevinden almak olmuştu. Bu göreve getirilen Molotov ise Alman-Sovyet Saldırmazlık Paktı'nın hazırlanmasında etkili bir isim olmuştu. Almanya ile Sovyetler Birliği arasındaki Saldırmazlık Paktı 23 Ağustos 1939'da imzalanmıştı(Özçelik, 2010: 256).

Saldırmazlık Paktı'nın yanında iki ülke arasında gizli bir protokol de imzalanmıştı. Bu gizli protokolde; Doğu Avrupa, Polonya ile Baltık bölgelerinde Alman ve Sovyet nüfuz bölgeleri belirlenmişti. Litvanya'nın kuzeyinde kalan Baltık Bölgesi (Finlandiya, Estonya, Letonya) Sovyet nüfuz bölgesi olarak belirlenirken Litvanya ise Almanya'nın nüfuz alanı olarak kabul edilmişti. Ayrıca Polonya'da bulunan Wilnius (Vilna) bölgesi Almanların nüfuz bölgesi sayılan Litvanya'ya ya ait kabul edilmiş ve Polonya'nın iki ülke arasında paylaşılmasına karar verilmişti(Ertem, 2010: 252).

Almanya, S. Rusya ile imzaladığı pakt sayesinde doğu sınırlarından gelecek bir saldırıyı engellemiş olmanın verdiği güçle “*saatin aksi yönü istila politikası*” olarak adlandırılan bir harekâta girişmişti. Böylece Almanya kısa süre içinde Avusturya ve Çekoslovakya'nın ardından; Polonya, Danimarka, Hollanda, Norveç, Belçika, İngiltere, Fransa, Yugoslavya, Kuzey Avrupa ve Yunanistan'a

saldırmıştı. Nihayetinde Almanya aynı politika doğrultusunda Rusya'ya da saldıracaktır(Çınar, 2014: 155).

Almanya'nın 1 Eylül 1939 günü sabah saatlerinde savaş ilan etmeden Polonya'ya saldırması, dünyayı yeni ve kanlı bir savaşa sürüklenmişti. İngiltere ve Fransa'nın 3 Eylül 1939'da Almanya'ya savaş ilan etmesiyle II. Dünya Savaşı başlamıştı. 1940 yılına gelindiğinde ise Almanya Fransa'ya saldırmış, İtalya bu şartlar altında Almanya'nın yanında yer alınca savaş Akdeniz'e sıçramıştı(Sander, 1996: 112). Bu manzara Türkiye'yi de zora sokmuştu. Zira İngiltere ve Fransa, 1939 tarihli anlaşma gereği Türkiye'den savaşa katılmasını istemişti. Türkiye ise söz konusu anlaşmada kendisini SSCB ile karşı karşıya getirebilecek durumlarda savaşa girmeyeceğini ifade eden maddeyi gerekçe göstererek, İngiltere ve Fransa'nın bu taleplerini geri çevirmiştir(Aydın, 2017: 254; Özçelik, 2010: 257; Ekinci, 1997: 32; Burçak, 1949: 347-350). Ayrıca Türkiye'nin Almanya'yı karşısına alması da gerçekçi bir politika değildi. Zira savaş döneminde Türkiye'nin dış ticareti büyük ölçüde Almanya'ya bağlıydı. Yine Türkiye'nin dış ticaretini sağladığı ulaşım yollarının büyük bir kısmı da Almanya'nın kontrolü altındaydı. Bu manzara Türkiye'yi ticari açıdan Almanya'ya yaklaşmak zorunda bırakmıştı. Müttefik Devletler, Türkiye'ye ekonomik açıdan çeşitli yardımlarda bulunmuş olsalar da bu durum savaşın sonlarına kadar sürmüştü(Bülbül, 2006: 11).

1940 yılının Ekim ayında Almanya'nın Romanya'ya girmesi, Sovyet Rusya'yı tedirgin etmişti. Sovyetler Birliği, Balkan coğrafyasının Alman nüfuzuna gireceğinden endişe ettiği için iki ülke arasında nüfuz bölgelerine yönelik tartışmalar da şiddetlenmişti. Bu olay zaten sağlam bir zemini olmayan Alman-Sovyet Saldırmazlık Paketi'ni zayıflatan bir gelişme olmuştu. Almanya ve İtalya, Sovyetler Birliği'nin Balkanlar üzerinde ilerlemesini istemezken Sovyet Rusya da Almanların kendi güvenlik bölgelerine girdiğini düşünmekteydi.

Almanya ve Sovyetler Birliği'nin çıkar çatışmalarını su yüzüne çıkaran bir başka konu ise doğrudan Türkiye ile ilgiliydi. Sovyetler Birliği, Türk Boğazları üzerinde söz sahibi olmak isterken Almanya; kendi menfaatleri doğrultusunda bu isteğe pek de sıcak bakmıyordu. Ancak 12 Kasım 1940'da Berlin'de Hitler ile Molotov arasında gerçekleşen görüşmelerde Boğazlar meselesi bir kez daha gündeme gelmiş ve işin rengi değişmişti. Üç gün süren görüşmelerde Mihver Devletleri ile Sovyetler Birliği arasında nüfuz bölgeleri belirlenirken Türkiye de bu görüşmenin odak noktasında yer almıştı. Nitekim görüşmeler başladıktan kısa bir süre sonra Boğazlar meselesi gündeme gelmiş, Almanya da Sovyetler Birliği'ni rahatlatmak için Montreux Boğazlar

II. Dünya Savaşı'nda Türkistan Lejyonu: Kuruluşu, Faaliyetleri Ve Türkiye'nin Yaklaşımları

Sözleşmesi'nden memnun olmadıklarını, bu sözleşmenin yerine SSCB, Almanya, İtalya ve Türkiye arasında yeni bir sözleşmenin hazırlanması gerektiğini belirtmişti. Ayrıca Almanya, Boğazlar rejimi konusunda Sovyetler Birliği'nin çıkarlarını koruyan bir iyileştirme yapmaya da hazır olduklarını eklemişti. İfade edilen bu görüşler çerçevesinde yeni bir Boğazlar rejiminin belirlenmesi ve bu sayede SSCB'nin savaş ve ticaret gemilerinin Akdeniz'e serbestçe çıkması konusunda bir uzlaşma sağlanmıştı. Sovyetler Birliği, bu ayrıcalıkların yanında Ege adaları ve Boğazlar üzerinde kontrol noktaları kurmak istediğini de kayıt altına almıştı.

Söz konusu görüşmelerde Almanya; en azından görünürde, Sovyetlerin Boğazlar konusundaki taleplerini desteklemişti. Ancak bu durum, Almanya için bir oyalama taktiğinden ibaretti. Zira Hitler, Boğazlar üzerinde kesin bir hâkimiyet kurmak ve hâkimiyetini başka devletlerle paylaşmak niyetinde değildi. Sonuçta Almanya ve Sovyet Rusya uzlaşmamışlardı (Armaoğlu, 1992: 373 vd).

Hitler, Molotov'un Almanya temaslarından sonra iki ülke arasındaki saldırmazlık durumunun özellikle Balkan coğrafyası ve Boğazlar üzerindeki Sovyet talepleri nedeniyle daha fazla sürdürülemeyeceğini düşünmüştü. Nitekim SSCB, 26 Kasım 1940'da Almanya'ya yeni talepte daha bulunmuş; ancak Hitler, bu taleplere herhangi bir cevap vermemişti. 18 Aralık 1940'ta da ise Hitler, kurmaylarına Rusya'ya saldırmak için hazır olmalarını emretmişti (Ertem, 2010: 256; Çelen, 2017: 41).

Sovyetler Birliği de Berlin Görüşmeleri ve sonrasında oluşan gelişmeler doğrultusunda Saldırmazlık Paktı'nın uzun bir ömrü olmadığını görmüş ve harekete geçmişti. Moskova'nın bu konudaki ilk hamlesi ise Türkiye'ye yönelik politikalarını yumuşatmak olmuştu. Zira Moskova, Almanya'ya karşı gireceği bir savaşta Türkiye'nin durumunun kendisi için çok önemli olduğunu farkındaydı. Bu doğrultuda 9 Mart 1941'de SSCB'nin Dışişleri Bakan yardımcısı A. Vışinski, Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Haydar Akay'a bir takım güvenceler vermişti. Vışinski, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye herhangi bir şart altında saldırmayacağını, şayet Türkiye'ye herhangi bir saldırı olursa SSCB'nin 1925 tarihli Türk-Sovyet Paktı çerçevesinde hareket edeceğini söylemişti.

Almanya ise Sovyetler Birliği'nin Türkiye ile ilgili politikalarının değiştiğini fark etmiş ve kendi menfaatlerine uygun olmayan bu durumu değiştirmek için Berlin Görüşmelerinde Sovyet temsilcisinin Türkiye ile ilgili dile getirdiği talepleri, 17 Mart 1941'de Türk Büyükelçisi Hüsrev Gerede aracılığı ile Ankara'ya bildirmişti. Bu gelişme üzerine Türk Hükümeti, Sovyetler

Birliği'nin daha önce Türkiye'ye yönelik verdiği güvencenin resmen duyurulmasını istemişti. Moskova 25 Mart 1941'de Türkiye'nin bu talebini yerine getirmiş ve Türkiye'ye saldırmak gibi bir amacı olmadığını resmen ilan etmişti(Armaoğlu, 1992: 409; Ertem, 2010: 257).

Türk Hükümeti Moskova ile ilişkilerini istediği noktaya getirmeyi başardığı gibi 18 Haziran 1941 tarihinde Almanya ile de bir Saldırmazlık Paktı imzalamıştı(Sander, 1996:137). Tüm bu gelişmeler ile ülkenin güvenliğini sağlamayı başaran Türk Hükümeti, Almanya'nın Barbarossa Harekâtını başlatarak Sovyet Rusya'ya saldırması üzerine bir kararname yayınlamıştı. Bu kararnameye göre Türkiye, Almanya ile Sovyetler Birliği arasında cereyan eden savaşta tarafsız kalacaktı(BCA, 30.18.1.2/ 95.54.1).

2. II. DÜNYA SAVAŞI'NDA ALMANYA'NIN DOĞU SEFERİ: BARBAROSSA HAREKÂTI VE SSCB TOPRAKLARININ İŐŐALI

Almanya, 22 Haziran 1941 tarihinde Baltık Denizi'nden Romanya'ya kadar inen geniş bir cephe üzerinden Sovyetler Birliği'ne karşı saldırıya geçmişti(Armaoğlu, 1992: 375; Ertem, 2010: 257 vd). Sovyet Hükümeti de Alman saldırısı karşısında âni bir seferberlik kararı almıştı. Stalin; "*vatan savunması*" adıyla SSCB vatandaşlarını birlik ve beraberlik içinde hareket etmeye ve düşmana karşı topyekûn savaşmaya çağırılmıştı(Musagalieva, 2016:140-141). Bu mesaj, yıllardır Sovyet idaresi tarafından baskı altında tutulan Türkler üzerinde samimi bir etki uyandırmamıştı. Bununla birlikte askere alma işlemleri gönüllülük esasına dayanmadığı için Türkler de diğer Sovyet vatandaşları gibi orduya katılmışlardı.

Barbarossa Harekâtı, savaşan insan sayısı ve sonuçları itibarıyla sadece II. Dünya Savaşı'nın değil o güne değin tarihteki en geniş çaplı bir askerî harekât olmuştu. Almanya bakımından kesin bir başarının söz konusu olmadığı Barbarossa Harekâtı ile Doğu Cephesi açılmış; bu cephede, dünya tarihinin hiçbir savaşında görülmemiş sayıda bir kuvvet savaşa sürülmüştü. Etkisi altına aldığı bölgelerde yaşanan muharebeler nedeniyle Almanya ve SSCB büyük kayıplar vermiş; II. Dünya Savaşı'nın akışı değişmiştir(Glantz, 2001:7).

Barbarossa Harekâtıyla istediği sonucu alamayan Hitler, Moskova'nın kısa süre içinde savaş dışı kalmasını sağlayacak girişimlerine devam etmiş; Leningrad Kuşatması, Nordlicht Harekâtı, Stalingrad Muharebesi gibi çoğu başarısızlıkla sonuçlanan askerî harekâtların da emrini vermişti. Almanlar, 1944

II. Dünya Savaşı'nda Türkistan Lejyonu: Kuruluşu, Faaliyetleri Ve Türkiye'nin Yaklaşımları

yılına kadar süren Doğu cephesindeki askerî harekâtlarda çok sayıda kayıp vermişti(Antill & Dennis,2007:7; Overy, 1997: 91).

Sovyetler Birliği de Barbarossa Harekâtı sonunda ağır bir darbe almıştı. Almanlar, Moskova'yı ele geçiremeseler de Sovyetler Birliği'ne ait batı kesiminde 1,3 milyon kilometrekareye tekabül eden çok geniş toprak parçalarını işgal etmişti. İşgal edilen yerler, Beyaz Rusya, Ukrayna ve Baltık Devletlerinin topraklarını kapsamaktaydı. Barbarossa Harekâtı sonunda Almanlarca esir edilen Sovyet askerlerinin toplam sayısı da üç milyonu aşmıştı. Almanlar kısa süre içinde kendilerinin dahi beklemedikleri kadar çok sayıda Sovyet askerini esir almışlardı. Esir alınan askerlerin sayıları hakkında farklı bilgiler mevcuttur. George Fischer'e göre esir sayısı 2.053.000 iken Alman Şark Bakanlığı kaynaklarında bu sayı 3,600.000 civarındadır. Alexander Dallin ise Alman Silahlı Kuvvetleri'nin verilerini kaynak göstererek esir sayısının 1941 yılında 3.355.00, 1942 yılında ise 1.653.000 olduğu bilgisini vermektedir. Alman Kara Kuvvetleri Komutanlığı'nın verilerinde ise 3.350.639 sayısına ulaşılmaktadır(Fischer, 1952:44; Dallin, 1981: 427; Sakal, 2013: 147; Çelik, 2015: 133). Tüm bu verilerin yanı sıra, gerek cephelerden kamplara nakil sırasında gerekse kamplarda yaklaşık üç milyon esir askerinin de öldüğü veya kayıp sayıldığı bilinmektedir (Özkarabekir, 2005:158).

Alman Ordularının Barbarossa Harekâtı sırasında bu kadar çok sayıda Sovyet askerini esir etmesinin ve daha sonraki süreçte esirlerle işbirliğine gidilmesinin temelinde farklı etkenler rol oynamıştı. İlki, Sovyet idaresinden memnun olmayan toplulukların Almanları bir kurtarıcı olarak görmeleri ve onlar sayesinde bağımsızlıklarına kavuşacaklarına inanmaları idi(Erol, Amirbek, Gürseler, 2016: 193). Özellikle Sovyetler Birliği'nce bağımsızlığı elinden alınan topluluklar üzerinde oluşturulmaya çalışılan komünist rejim birleştirici olamamış; sonuçta gönülsüz savaşan askerler, kısa süre içinde Almanlara teslim olmuşlardı. Ayrıca Sovyet idarecileri, Almanların hızlı ilerleyişini durdurmak için yeterli savaş eğitimi almamış olan askerlerini cepheye sürmüştü. Böyle bir durum da savaşın başladığı ilk aylarda Sovyetler Birliği'nin büyük kayıplar vermesine ve askerlerinin esir düşmesine yol açmıştı(Erol, Gürseler, Ydyrys, 2016:205; Ertürk, 1956:142 vd).

3. TÜRKSOYLU SSCB ESIRLERİNİN DURUMU VE ALMAN DOĞU BAKANLIĞI'NIN KURULMASI

Barbarossa Harekâtı sırasında Alman Orduları tarafından esir edilen Sovyet askerlerinin önemli bir bölümünü Türk ve Müslüman unsurlar oluşturmakta idi. Savaş sırasında esir edilen askerlerin sayısının tahmin edilenden çok fazla olması; Nazi Almanya'sını hem sevindirmiş hem de tedirgin etmişti. Zirâ çok sayıda esirin, Almanya içlerine nakledilmesi büyük bir sorun yaratabilirdi. Almanlar zorunlu olarak, esirlerin iâşesi ve barınmalarını temin noktasında arayışlara girmiş; öncelikle eski Sovyet ve Polonya Ordularının kullandığı binalar esir kampı haline getirilmişti. Ancak buralarda oluşturulan kamplara yerleştirilen Sovyet esirleri, uzun süre insanlık dışı ve olumsuz şartlar altında yaşamak zorunda kalmışlardı.

Öte taraftan “*üstün ırk*” idealine dayalı Nasyonal Sosyalist Alman ideolojisinin sert uygulamaları da esirlerin yaşam şartlarının daha da ağırlaşmasına neden olmuştu(Çelik, 2015: 132 vd; Tuğul, 2003: 157 vd; Şahin, 2016:348 vd; Özden, 2017: 275 vd; Ertürk, 2005: 12). Nitekim din ve etnik köken ayırmacılığına dayanan Nazi ideolojisi doğrultusunda Slav, Türk ve diğer Asya kökenli esirlerle Yahudilere insanlık dışı muameleler yapılırken İngiltere, ABD ve Kuzey Avrupa kökenli esirler ayrı tutulmuştu. ABD, İngiltere ve Fransa kökenli esirlere 1929 Cenevre Konvansiyonunun tanımladığı esir hakları çerçevesinde yaklaşan Almanya; bu anlaşmaya taraf olmayan Sovyet esirlerine karşı ise sert bir politika izlemekten kaçınmamıştı. Nitekim esir edilen Kızıl Ordu askerleri arasında Ukrayna, Belarus, Polonya, Litvanya, Fin ve Gürcü asıllı askerler diğer savaş esirlerinden ayrı tutulmuş; hatta bir süre sonra Romanya, Ukrayna, Belarus, Letonya, Estonya, Litvanya kökenli savaş esirleri salıverilmişti. Alman esir kampları, 1942 yılı Mart ayından sonra Müslüman-Türk ve diğer Asya kökenli milletlere mensup savaş esirlerinin toplandığı yerler hâline gelmişti(Çelik, 2015: 140; Asker, 2012: 88).

Sovyet esirleri içinde yer alan Türkler de “*aşağı ırk*” olarak kabul edildikleri için diğer esirlerden daha kötü bir muameleye maruz kalmışlardı. Esir edilen Türk askerlerin karşılaştıkları eziyet, henüz esir kamplarına yapılan yolculuk sırasında başlamıştı. Mevcut savaş şartları doğrultusunda esirler için harcama yapmayı gereksiz gören Nazi politikaları yüzünden Türk esirler, ilk önce sağlam kalan ahır ve barakalarda tutulmuşlar daha sonra da kilometrelerce uzakta bulunan kamplara yürüyerek gitmeye mecbur bırakılmışlardı. Alman ordusuna teslim olmayı bir “*kurtuluş*” olarak gören pek çok Türk esirin, yolculuk sırasında hayatını kaybettiği de bilinmektedir. Kamplardaki ortam ve sunulan şartlarda da

II. Dünya Savaşı'nda Türkistan Lejyonu: Kuruluşu, Faaliyetleri Ve Türkiye'nin Yaklaşımları

değişiklik olmamış; esirler, insanlık dışı muamelelere maruz kalmış ve kamplarda en basit ihtiyaçları dahi karşılanmamıştı. Almanlar, esir kamplarına astıkları afişlerde de Cenevre Konvansiyonunun hilâfına işledikleri savaş suçunu itiraf edercesine, “Sizleri kendi memleketinizde bulduğumuz malzemelerle doyurmaya mecburuz” diyerek sorumluluklarını yerine getirmemişlerdi. Nitekim savaş alanlarının tamamen tahrip edilmesi nedeniyle Sovyet toprakları üzerindeki kamplarda de esirlerin temel ihtiyaçları karşılanamadığı için esirlerin birçoğu açlık ve sefalet içinde ölüme terk edilmişlerdi.

İşgal edilen Sovyet topraklarında oluşturulan Nazi kampları, sıkı bir disiplin ile idare edilmiş; esirler katı kurallara tabi tutulmuşlardı. Esirlere günde 50 gram ekmek, yarım litre su ve yarım litre çorba hakkı tanınmıştı. Güvenlik gerekçesiyle kampı çevreleyen tellere beş metreden fazla yaklaşanların, kulelerdeki askerler tarafından kurşuna dizileceği ihtar edildiği gibi esirlere saat 19:00'dan sonra barakalarda birbirleriyle konuşmamak, karanlıkta ateş yakmamak ve sigara içmemek gibi getirilmiş olan yasaklar; esir kamplarında konulan kurallardan sadece bir kaçını idî(Dağcı, 1998: 116; Hıdıraliyev, 2001: 134).

Esir kamplarındaki ölüm oranları da oldukça yüksekti. 1941 yılının kış aylarında yarım milyondan fazla Sovyet askeri, Alman kamplarında hayatını kaybetmişti. 1942 yılının ilk dört ayında Czechochoca Kampı'ndaki 90 bin Sovyet esirinin sadece 3000'i sağ kalabilmişti(Çelik, 2015: 137).

Alman kuvvetleri tarafından esir edilen Türkler arasındaki önemli isimlerden biri olan İkrâm Han hatıratında esir kampları ile ilgili olarak şu bilgileri aktarmaktadır(Hüseyin İkrâm Han,1999: 91 vd):

“Kampta zaman zaman esirler sayılırdı... Sıcak, soğuk, kar, yağmur demeden liste kontrolü yapılırdı. Estonyalı, Letonyalı ve Litvanyalı gönüllülerden teşkil edilen silahlı jandarmalardan dört beş tanesi, aniden bloklara girip meydana toplanmayı emrederdi. Aramızda üstüne giyecek bir şeyi, ayağına giyecek düzgün bir ayakkabısı olmayan arkadaşlar vardı. Soğuktan korkup meydana çıkmayı istemeyenleri; hâin gönüllüler lastik çoraplarla acımasızca dövüp dışarı çıkarırlardı... Esirlerin listesi okunmaya başlanır ve “burada” cevabını verenler bir saftan çıkıp başka bir safa geçerlerdi. İsmi okunup da sesi çıkmayan olursa, arkadaşları, “O öldü”, diye cevap verirlerdi... Elbiselerinde cebi olmayanlar ellerini, koltuklarına sokar dururlar. Bu arada ayaklarında lime lime olmuş çarıklarla duran esirlerden bazıları soğuğa dayanamayarak titreye, inleye yere düşerlerdi. Bazen yere düşenleri arkadaşları ayağa kaldırır,

zabitlerden birisi gelir, “Öldü mü?”, diyerek kendisini tokatları. Sonra bu kişi lazarete gönderilir, biz de daha sonra lazarete giren çıkanlardan o esirin zatürre olduğunu duyardık. Bu sayımlar, Aralık-Ocak gibi çok soğuk ayların dondurucu soğuşunda, zavallı esirleri bir-bir buçuk saat yarı çıplak ayakta tutmanın ne derece zalim olunabileceğinin misali idi. Kampın büyük kapısından iki zabitin içeri girdiği görünse, yine tescil zamanı diye ecelimiz gelmiş gibi korkardık”

Yine 9 Ağustos 1941 tarihinde Almanlar tarafından esir alınan Kırım Türklerinin önemli isimlerinden Cengiz Dağcı, aynı yılın Kasım ayında Kirovgrad Kampına nakil edilmesini ve esir kamplarının durumunu şu şekilde tasvir etmişti(Dağcı, 1998: 109-112):

“Kirovograd- Uman yolunu geçmiş olanların sayısı kesinlikle ne kadardı bilmiyorum; yalnız şunu söyleyebilirim: sayıları (söz gelimi) on bindiyse, on binin ancak üç bini ulaşabildi Uman esirler kampına. Takatten kesiliğ kitlenin gerisinde kalanlar arkadan sıkılan kurşunlarla öldürüldü, cesedleri yolun yer yer topuğu, yer yer de dizi aşkın çamurları içinde kaldılar. Fiziksel ve psikolojik işkence ve ölüm, kampa ulaştıktan sonra da sona ermedi... Uman kampına getirilmiş esirler, terk edilmiş eski kerpiç fabrikasında kerpiçin kurutulduğu (Rusların suşilka dedikleri) damları delik deşik barakalara yerleştirildik. Suşilkalara yerleşmeden önce iki gün iki gece (kerpiç için balçıklı toprağın çıkarıldığı derin, dibi dizi aşkın su tutmuş, çukurun içerisinde kaldık... O cehennemî çukurdan, sonraları da Uman kampının barakalarından, sağ çıkıp hayatta kalabilmiş kimseler var mı yok mu, bilmiyorum... Almanların bizlere karşı insan dışı davranışlarının sebebi neydi? Kolay yanıtlanacak bir soru değildi bu. Üstelik, bu soydan bir soruyu (kendi kendimize bile) sorabilecek durumda değildik. Yıllar sonrası da aklıma sığdıramıyordum sorunun yanıtını. Aklımın erdiği bir şey varsa, kendimi de aralarında bulduğum insanların suçsuz olmaları ve suçsuz insanların en korkunç ölümlerle öldürülmeleri idi.

Geceleyin yanımda yatan esir canlı mı, cansız mı bilmiyorum. Her sabah yeni cesedler katılıyor ayakyolu ötesindeki cesed duvarına... Kar dizi aşkın. Çukurların ötesinde istif edilmiş cesedler de kaybolmuşlar karlar altında... Bizler henüz ölmemiş ölülerdik...”

Yukarıda aktarılan bilgileri teyit eden bir başka tanık da Mustafa Çokay’dır. Mustafa Çokay’ın hayatı üzerine hazırlanan bir çalışmada; esir Türklerin kamplarda uğradığı zulüm ve katliamlar hakkında önemli bilgiler yer almaktadır. Eserdeki verilere göre, 1941 yılı sonbaharı ile 1942’nin ilk ayları

II. Dünya Savaşı'nda Türkistan Lejyonu: Kuruluşu, Faaliyetleri Ve Türkiye'nin Yaklaşımları

arasında sadece Polonya esir kamplarındaki 130.000 Türkistan² kökenli esirden 122.000'i ölmüştü. Yine 1941 yılının son aylarından 1942 yılının Şubat ayına kadar geçen kısa süre içinde Chenstahov esir kampındaki 32.000 Türkistanlıdan sadece 262 kişinin hayatta kalabildiği belirtilmektedir(Hıdıraliyev, 2001: 135 vd).

Alman askerleri, savaş sırasında esir aldıkları Yahudilere de hiçbir surette hayat hakkı tanımamışlardı. Yahudiler, sorgusuz bir şekilde infaz edilmişlerdi. Bu sorgusuz infaz, Kırımlı Musevî Türkler için de geçerli olmuştu. Yahudileri belirlemek için esirlerin sünnetli olup olmadıklarına bakılmış; bu uygulamaya tâbi tutulan Müslümanlar da Yahudi sanılarak öldürülmüşlerdi. Ölüler, toplu mezarlara gömülmeden önce günlerce açık alanlarda ve yerde bekletilmişlerdi(Şimşir, 2009: 384; Ertürk, 2005: 13 vd).

Almanya'nın Doğu cephesinde Ruslara karşı başlattıkları Yıldırım savaşının ilk günlerdeki sürat ve şiddetini kaybetmesi; esir kamplarında tuttıkları esirlerin kaderini de değiştirmişti. Almanya, SSCB'ye karşı kısa bir sürede kesin sonuca ulaşmak ve O'nu saf dışı bırakmak amacıyla çok geniş bir alana yaydığı savaşı sürdürmek konusunda ısrar ederken; ilk günlerde kendi lehine esen zafer rüzgârları tersine dönmeye başlamıştı. Zira SSCB yalnızlıktan kurtulmuş, ABD'nin de dâhil olduğu müttefik bir cephe kurulmaya başlamıştı(Gilyazov, 2016: 15). Dolayısıyla Almanya, "*uzun soluklu bir savaş*" gerçeğiyle yüzleşmiş; uzun sürecek bu savaşta, insan kaynaklarının sonucu belirleyeceğini görmüştü. Bu nedenle önceleri aşağıladıkları Kızıl ordu esirleri ile Alman genel karargâhı arasında ister istemez bir işbirliği oluşmaya başlamıştı. Almanlar, esirlerden gönüllü ordular oluşturup bunları Doğu Cephesinde Kızıl Orduya karşı savaştırmaya sıcak bakmaya başlamışlardı. Ayrıca Almanya lehine propaganda faaliyetlerinde bulundurmaya üzere hem cephe gerisinde hem de SSCB'nin tahakkümü altındaki yerlerde yine esirlerden özel birlikler oluşturulması fikri

---

²Tarihî kaynaklarda İran'ın Horasan bölgesinden başlayarak Kuzey Afganistan da dâhil olmak üzere Pamir ve Hindukuş-Kunlun (Karanlık) dağlarının kuzey eteklerinden Çin'e, Mançurya'nın batısından Moğolistan ve Güney Sibiryaya; batıda Ural dağları ile Volga ırmağının Hazar denizine ulaştığı noktaya kadar devam eden geniş bir alanı kaplayan coğrafyanın adı Türkistan olarak geçmektedir. Yakın zamana kadar Türk yurdu olarak bilinen bu coğrafyanın büyük bir bölümünün doğusu Çin; batısı ise SSCB'nin hâkimiyeti altında bulunmaktaydı. Siyasi haritada bugün, Doğu Türkistan'daki Çin hâkimiyeti değişmezken; Batı Türkistan'ın bir bölümünde 1990'dan sonra Azerbaycan, Türkmenistan, Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan gibi bağımsız devletler kurulmuştur. Siyasî haritada yaşanan bu değişime karşın, ekseriyetle özerk Türk devletlerinin yer aldığı büyük bir alanda hâlâ Rus hâkimiyeti söz konusudur (Taşağıl, 2012: 556 vd).

galip gelmişti. Buna karşın SSCB esirlerinin beklentileri ise öncelikli olarak hayatta kalmak ve SSCB tahakkümünden kurtularak hürriyetlerine kavuşmaktı. Bu nedenle esir kamplarında ölümü bekleyen Türk ve Müslüman esirler, her fırsatta Alman subay ve yetkililerle irtibata geçerek Stalin'den nefret ettiklerini ve kendilerine imkân verilmesi durumunda Kızıl Ordu'ya karşı savaşılabileceklerini bildirmişlerdi.

Alman Dışişleri Bakanlığı da Alman-Rus Savaşı'nın başlamasından iki ay önce, Doğu Seferinin olası sonuçlarıyla ilgilenmeye başlamıştı. Bu maksatla bakanlık bünyesinde Rusya Komitesi teşkil edilmiş, işgal edilecek Sovyetler Birliği coğrafyasında yetkili olacak bu komitenin başkanlığına da Georg Grosskopf getirilmişti. Grosskopf, ilk olarak komitenin uzmanlar heyetini oluşturmak istemiş, Dışişleri Siyaset Dairesi'nden Georg Leibbrandt ve Gerhard von Mende ile temasa geçmeye çalışmıştı. Ancak bakanlıklar arası koordine ve işbirliği eksikliği nedeniyle başarılı olamamıştı. Bu arada Doğu Bakanlığı kurulması çalışmaları başlatılmıştı. 31 Mart 1941'de Doğu Bakanlığı (Ostministerium)'nin temelini oluşturacak Doğu Meseleleri Merkezî Siyasî Bürosu kurulmuştu. Başkanlığına da Alfred Rosenberg getirilmişti. Rosenberg, Mayıs 1941 sonuna kadar kadrosunu tamamlamış ve savaşın başlamasından sonra da Doğu Bakanlığı teşkil edilmişti. 16 Temmuz 1941'de Hitler'in huzurunda yapılan önemli bir toplantıda bu bakanlığın görev, yetki ve sorumlulukları tespit edilmiş; Rosenberg, 17 Temmuz 1941'de "*İşgal Altındaki Doğu Mıntıkaları Bakanlığı*"na atanmıştı(Mühlen, 2006: 78 vd; Derman, 2016: 37; Sakal, 2013: 90 vd).

Alman Doğu Bakanı Rosenberg, değişen savaş stratejileri doğrultusunda 30 Aralık 1941 tarihli emirle öncelikli olarak işgal ettikleri Sovyet topraklarında yaşayanlardan "*gönüllü*" adı altında askerî birlikler oluşturup bunlardan yararlanma yoluna gitmişti. Söz konusu birlikler, Alman askerî makamları tarafından "*Yardımcılar*" olarak isimlendirilmişlerdi. Yardımcılar; "*Yerli Emniyet Birlikleri*", "*Koruma Birlikleri*" ve "*Düzen Sağlama Birlikleri*" gibi farklı sınıflara ayrılmışlardı. Belarus (Beyaz Rusya) ve Ukrayna kökenli askerlerin çoğunlukta olduğu bu birliklere Alman üniforması giydirilmiş; erzak ve maaş verilmiş, ölüm ya da sakatlık gibi hallerde ise asker ailelerine yardım edilmişti. Alman ordusunda görev alan yardımcı askerlerin mevcudu, 600 bin ilâ 1 milyon 400 bin arasında değişiklik göstermişti(Devlet, 2007: 99-100; Yagublu, 2005: 77).

Barbarossa Harekâtının gerçekleştirildiği süre zarfında Doğu Cephesinde ele geçirdikleri savaş esirlerinden de askerî anlamda yararlanabilmek için çeşitli

II. Dünya Savaşı'nda Türkistan Lejyonu: Kuruluşu, Faaliyetleri Ve Türkiye'nin Yaklaşımları

çalışmalar gerçekleştirmişlerdi. Alman makamları tarafından bu niyetle 25 komisyon kurulmuş ve bu komisyonlarda 600 kişi çalıştırılmıştır. Başlangıçta bu komisyonların yönetimi konusunda Alman Dışişleri Bakanlığı ile Doğu Bakanlığı (Ostministerium) arasında bir uyumsuzluk ve rekabet yaşansa da söz konusu rekabet; Doğu Bakanlığı'nın Hitler'in oluru ile esirler konusunda tek yetkili merci kabul edilmesiyle son bulmuştu(Derman, 2016: 37 vd). Komisyonlarda Alman memurlarının yanı sıra savaştan önce Almanya'ya göç etmiş kimseler ve Almanlarla iş birliği yapmayı kabul etmiş olan savaş esirleri bulunuyordu. Komisyonlar, esir kamplarını ziyaret ederek buradaki Müslüman ve Türk esirlerinin listelerini hazırlamış ve bunlar arasında güvenilir olduğuna kanaat getirdikleri kimselerin nerelerde görevlendirileceklerine dair karar vermişlerdi(Derman, 2016: 42).

Esirlerden askerî birlikler oluşturma çalışmaları, Alman Ordusu İstihbaratı tarafından iki millî özel birlik kurulmasıyla ilk meyvelerini vermişti. Bunlardan ilki; "*Kaplan B. Harekatı*" adı ile anılan ve altısı Türkistanlılardan biri de Azerilerden olmak üzere yedi taburdan oluşturulan birlikti. İkinci birlik ise 1941 yılının Ekim ayında kurulmuş olan "*Özel Bergman Birliği*" idi.

15 Kasım 1941 tarihinde ise Güney Ordusu Komutanlığı, savaş esirlerinden deneme maksatlı birer askeri tabur oluşturmak için harekete geçmişti. Bu birlikler, Kafkasyalı ve Türkistanlı esirlerden oluşacak şekilde kurulmuş; daha sonra da 444. Güvenlik Tümeni'nin içinde toplanmışlardı. Lejyonların oluşturulması sürecinde Hitler; genel olarak Alman olmayanların askerî birliklere katılmasına kuşkuyla bakmasına karşın; Müslüman unsurlar, O'nun nezdinde önemli bir istisna teşkil etmişti. Zirâ Hitler, 12 Aralık 1942 tarihinde esirlerden oluşan gönüllü askerî birlikler hakkında yaptığı bir görüşmede, Gürcü ve Ermenilere güvenmediğini; ancak Müslümanlara güvendiğini ve bu kimselerden askerî birlikler oluşturma konusunda herhangi bir tehlike görmediğini belirtmişti. Hitler'i böyle bir düşünceye sevk eden nedenin, I. Dünya Savaşı'ndaki Osmanlı-Alman ittifakı olduğu düşünülebilir. Ayrıca Kafkasya Müslümanları ile Kırım Türklerinin Sovyet idaresine karşı tepkili olmaları ve Sovyetlere karşı savaşmak için iş birliğine yatkın olmaları da Hitler'i etkileyen nedenler arasında düşünülebilir(Motadel, 2014: 222).

12 Aralık 1942'de Hitler'in nezdinde yapılan görüşmede öne çıkan hususları teyit eden ve Doğu lejyonlarının kurulmasını gerekli kılan diğer etkenleri de şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Almanya'ya esir düşen Sovyet askerlerinin sayısının milyonlarla ifade edilmesi.

2. Almanya'nın işgal ettiği SSCB bölgelerinde yaşayan insanlar nezdinde Almanya lehinde propaganda yapılması. Yapılacak propaganda bir yönüyle cephedeki Kızıl Ordu mensupları arasında da etkili olacaktır.

3. Türksoylu SSCB esirlerinin kaderini değiştiren ve Alman Genel Karargâhını harekete geçiren bir başka etken de Türkiye'nin ve "*Türkçü*" olarak tanınan önemli isimlerin resmî ve gayri resmî girişimleriydi. Türkiye bu süreçte Türksoylu esirlerin durumunun iyileştirilmesi için girişimlerde bulunurken bir yandan da mümkün olduğunca Alman-Sovyet çatışmasının dışında kalmayı tercih etmişti. Türkiye'nin Türksoylu esirlerle ilgili ilk girişimi 1941 yılının Ağustos ayında Türkiye'nin Almanya Büyükelçisi Hüsrev Gerede ile olmuş; H. Gerede, Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop'la görüşmesinde Türk esirlerin SSCB'ye karşı keşif amaçlı görevlerde kullanılabileceğini bildirmişti(Gerede, 1994: 48 vd). Ayrıca SSCB'nin bölgedeki etkinliğini kırmak maksadıyla Hazar Denizi'nin doğusunda kalan bölgede bağımsız bir devlet kurulabileceğini anlatmıştı. Bu teklif Almanya'nın dikkatini çekmiş ve Türk esirlerinin SSCB'ye karşı kullanılabileceği tezini değerlendirmeye almıştı. Hüsrev Gerede, savaş sürecinde Alman yetkililerle Türksoylu esirler ve Alman-Rus savaşı hakkında görüşmelerine devam etmişti.

Söz konusu dönemde Almanlarla görüşen önemli isimlerden biri de "*Türkçü/Turancı*" kimliğiyle bilinen Nuri Killigil Paşa'dır. Enver Paşa'nın kardeş olan Nuri Paşa, I. Dünya Savaşı yıllarından tanıdığı, Almanya'nın Moskova Büyükelçisi Schulenburg ile Almanya'da bir araya gelmişti. Nuri Paşa, dönemin önemli Türkçü simalarından Reha Oğuz Türkkan'a, söz konusu görüşmede kendisine kurulacak gönüllü Türk birliklerinin başına geçmesinin teklif edildiğini iddia etmişti. Nuri Paşa bu teklif karşısında, Sovyet işgali altında bulunan Türk memleketlerine bağımsızlık verilmesini ve bunun uluslararası kamuoyunda deklare edilmesini istediğini; ancak Almanlar bu konuda cevap vermedikleri için teklifi reddettiğini söylemişti(Kokebayeva, 2016: 127 vd).³ Bununla birlikte Nuri Paşa'nın dönemin başbakanı Refik Saydam'ı etkilemeyi

---

³Nuri Killigil'in talep ettiği şekilde Türkistanlı esirlerin Sovyetler Birliği'ne karşı kullanılmasına sıcak bakmayan Alman diplomatlarının varlığı da bilinmektedir. Bunlar, Turancı hareketin desteklenmesi ve Türklerin yaşadığı bölgelerin pan-Türkist politikalar doğrultusunda yeniden yapılandırılmasının Almanya'nın yakın gelecekteki Doğu politikalarına engel teşkil edeceğini savunmuşlardı. Bu görüş Alman makamlarının Türkistanlıların bağımsızlık hayallerine karşı nasıl bir tutum içerisinde bulduklarını göstermesi bakımından önemli bir örnek teşkil etmektedir. Zira Almanlar, ele geçirdikleri Sovyet toprakları üzerinde kesin bir hâkimiyet kurmak istiyorlardı.

II. Dünya Savaşı'nda Türkistan Lejyonu: Kuruluşu, Faaliyetleri Ve Türkiye'nin Yaklaşımları

başardığı ve Saydam'ın Almanlarla temas kurarak esir Türklerin durumlarının iyileşmesi konusuna katkı sağladığı bilinmektedir(Hostler, 1958:265; Özüdoğru, 2016: 79-82; Devlet, 2007:104; Kokebayeva, 2016:128).

Türk esirleri adına doğrudan olumlu sonuçlar doğuran temaslardan biri de emekli Tümgeneral Hüseyin Hüsnü Erkilet ve Orgeneral Ali Fuat Erden tarafından gerçekleştirilmiştir. Erkilet ve Erden, Alman Büyükelçisi von Papen aracılığıyla Almanya'ya davet edilmiş ve Türk Hükümeti'nin izni ile Berlin'de bir dizi görüşme gerçekleştirmişlerdi(Gülmez ve Demirci, 2013:225-250).⁴ Görüşmelerde Türkiye'nin Almanya yanında savaşa girmesinden ziyade kamplarda bulunan Türk esirlerin durumlarının düzeltilmesini dile getirmişlerdi. Ayrıca Türk esirlerin, diğer Rus esirlerden ayrı tutularak Alman ordusunda değerlendirilmelerini de gündeme getirmişlerdi. Erkilet Paşa, bu fikri bizzat Adolf Hitler'e iletmişti(Kumru, 2018: 108).

Bu süreçte gerek Türkiye'de ikâmet eden Zeki Velidi Togan gerekse savaştan önce Almanya'ya yerleşmiş Said Şamil, Mustafa Çokay ile Veli Kayyum Han gibi Türksoylu isimler de önemli katkı sağlamışlardı. Sonuçta Türkiye'deki Türkçü çevrelerin heyecanı ve Almanları iknâ kabiliyetleri, Türk esirlerin II. Dünya Savaşındaki konumlarını ve kaderlerini etkilemişti(Ekinci, 1997: 208 vd; Hostler, 1958: 266).

Sonuçta harcanan çabalar meyvesini vermiş ve Doğu Lejyonları (Ostlegionen) 1942 yılı ortalarında kurulmaya başlanmıştır. Nitekim Almanya enerji kaynaklarına sahip olmak amacıyla Kafkasya üzerinden Türkistan'a ulaşma politikasını hayata geçirmek için SSCB esirleri arasında yer alan Müslüman-Türk askerlerinden Doğu Lejyonları adı altında birlikler oluşturmuş ve farklı bölgelerde konuşlandırmıştır.

Almanların değişik bölgelerde Müslüman-Türk esirler ve gönüllülerden oluşturduğu lejyonlardan biri İdil-Ural Lejyonu idi. SSCB askeri iken Almanlara esir düşen İdil-Ural bölgesindeki Kazan Tatarları, Başkurtlar, Tatarca konuşan Çuvaşlar başta olmak üzere bölgedeki diğer topluluklardan 1 Ağustos 1942

---

⁴Franz von Papen, 1939-1944 yılları arasında Almanya'nın Türkiye Büyükelçisi olarak görev yapmıştır. Türkiye'nin 1939 senesinde İngiltere ve Fransa ile imzaladığı anlaşmalardan rahatsızlık duyan Almanya, von Papen'i Ankara'ya Türkiye'yi Alman dış politika çizgisine yaklaştırmaya görevi ile göndermiştir. Von Papen Ankara'da kaldığı süre zarfında gerek Hükümet yetkilileri ile gerekse Türk kamuoyunda etkili olan kişilerle görüşerek bu hedefi yerine getirmeye çalışmıştır. Ayrıca von Papen, kendi hükümetine de mektuplar yazarak Türkiye'nin Almanya'ya yaklaşması için yapılması lazım gelen hususları bildirdiği görülmektedir.

tarihinde oluşturulan birliklerdir. Bu birliklerin, cephede ve özellikle de SSCB partizanların etkin olduğu bölgelerde kullanılması kararlaştırılmıştı. İdil-Tatar Lejyonu, 21 Ağustos 1942 tarihinde oluşturulmuş; Polonya toprakları içinde yer alan Radom'daki Jedlni Kampında konuşlandırılmıştı. İdil-Tatar Lejyonu, 8 Eylül 1942 tarihinde Askerî Valilik Bölge Komutanlığı ile Doğu Lejyonları Komutanlığı Karargâhı'nın emrine verilmiş ve komutanlığına da tecrübeli bir Alman askeri olan Binbaşı Oskar von Zeckendorf getirilmişti. Oluşturulan İdil-Tatar Lejyonu'nda 825, 826, 827, 828,829, 830 ve 831.taburlar yer almaktaydı(Gilyazov, 2016: 15 vd; Gilyazov, 2005: 20-23; Ülküsal, 1976: 21 vd; Derman, 2016: 43).

Doğu Lejyonları kapsamında kurulan bir başka Türk lejyonu da Azerbaycan Lejyonu idi. 1942'de Kafkas Müslümanlarından meydana gelen askerî birlik, Kafkasya cephesindeki savaşlara katılmıştı. 7.000'den fazla Azerbaycan askerinin yer aldığı “Bozkurt”, “Cevat Han”, “Aslan”, “Korkmaz”, “Dönmez”, “Vatan” gibi askerî birlikler, Kafkasya'nın Sovyetlerden alınması için savaşmışlardı. Mayıs 1943'te 162. Piyade Tümeni kurulunca Kafkasya Müslümanlarından meydana gelen askerî birlikler 1942 yılının Ağustos ayından sonra Azerbaycan ve Kuzey Kafkasya lejyonları adı altında ikiye ayrılmıştı. Azerbaycan lejyonu bu süreçte 162. Türk Tümeni'ne katılmıştı(Mühlen, 2006: 40 vd; Sarıahmetoğlu, 2016: 134; Devlet, 2007: 99 vd; Devlet, 1991: 823 vd). Kuzey Kafkasya Lejyonu ise merkezi Wesola olmak üzere yeniden düzenlenmişti. Bu lejyonda Adige, Avar, Abaza, Kumuk, Dargin, Kürt, Lezgi, Lak, Nogay ve Oset topluluklarına mensup esirler bulunmaktaydı(Kumru, 2018: 107).

22 Aralık 1942'de fiilen kurulan ve konumuzu teşkil eden Türkistan Lejyonunda da Türkmen, Özbek, Kazak, Kırgız, Karakalpak Türkleri ve Tacikler bulunmakta idi(Erol, Amirbek, Gürseler, 2016: 192 vd; Kara, 2017:149-155; Erol, Gürseler, Ydyrys, 2016: 205 vd; Devlet, 2007: 103-105). Doğu lejyonları içinde Gürcü, Kuzey Kafkasya ve Ermeni Lejyonları da teşkil edilmişti. Ayrıca Alman işgâli ile birlikte Kırım'da Kırım Tatarlarından oluşturulmuş “*Gönüllü Nefs-i Müdafaa Taburları*” da bu tür bir yapılanma olarak Kızıl Ordu'ya karşı II. Dünya Savaşının içinde yer almışlardı(Derman, 2016: 34 vd).

4. TÜRKİSTAN LEJYONU VE MİLLÎ TÜRKİSTAN BİRLİK KOMİTESİ'NİN KURULUŞU

4.1. Türkistan Lejyonunun Kuruluşu

Türkistan Lejyonunun kurulmasında Almanya ve Fransa'da bulunan iki ismin faaliyetleri etkili olmuştu. Bunlar biri, daha önceki yıllarda Hokand Muhtariyeti'nin başbakanlığını yapmış olan ve savaş yıllarında ise Fransa'daki Campien kampında esir tutulan Mustafa Çokay idi(Kara, 2002: 783 vd). Diğeri ise 1920'lerde Buhara Cumhuriyeti tarafından Almanya'ya öğrenci olarak gönderilen Veli Kayyum Han idi(Erol, Amirbek, Gürseler, 2016:193).⁵

Çokay, Almanlar tarafından Türkistan Lejyonunun oluşturulması amacıyla seçilmişti. Kayyum Han 1941'de Paris'te bulunan Mustafa Çokay'ı ziyaret ederek Alman yetkililerin kendisiyle görüşme talebini iletmışti. Bu görüşmenin ardından Mustafa Çokay, Berlin'e getirilmişti. Çokay, Esir kamplarında Türkistan konulu konferanslar vermişti. Mustafa Çokay'ın verdiği konferanslarda Sovyetlere karşıt bir tutum takınması Almanların dikkatini çekmişti(Altaylı, 2017: 54 vd; Hıdıraliyev, 2001: 348; Şimşir, 2009: 348). Almanlar da zaten bu özelliğinden dolayı Mustafa Çokay'dan propaganda amaçlı faydalanmak istemişlerdi.

Çokay, bu dönemde çok sayıda Türk esirinin kamplarda hayatını kaybettiğini görmüş ve kendisine verilen görevi istemeyerek de olsa kabul etmişti. İlk olarak Kayyum Han ile birlikte esir kamplarında bulunan esirlerin milliyetlerine göre ayırım işinin hızlı bir şekilde başlatılması konusunda görüşmeler yapmışti. Çokay'ın hedefi, Almanlara esir düşen çok sayıdaki Türkistanlı gencin oluşturulacak birliklere kaydedilmesi ve esir kamplarından kurtarılıp insanca bir hayat sürmelerini sağlamaktı(Çelik, 2017:190 vd). Bu amaçla Mustafa Çokay ve Veli Kayyum Han; Alihan Kantemir, Ahmet Temir, Osman Hocaoğlu, Mehmet Emin Buğra, Mehmet Emin Resul-zade ve Cafer

---

⁵Bazı Özbek muhaliflerin Moskova'ya karşı mücadeleyi, II. Dünya Savaşı öncesi başlattığını söylemek mümkündür. Veli Kayyum, 17 yaşındayken 1922 yılında Almanya'ya eğitim için gönderilmişti. Dönemin Buhara Cumhuriyeti'nin Bilim ve Eğitim Bakanı Abdulrauf Fitrat ile Alimcan İdris'in bu kararda etkisi büyük olmuştu. Kayyum, Berlin Üniversitesi'nde ilk önce ziraat sonra da siyaset bilimi eğitimini tamamladı. Okulu bitirince SSCB'ye dönmeyi reddederek Almanya'da kaldı. Sovyetler Birliği'nin ideolojik tutumunun ve siyasetinin, Müslüman ve Türk kimliğine sahip olan Orta Asya halkları için uygun olmadığı teziyle SSCB karşıtı mücadeleyi hedefledi ve bu doğrultuda Türkistan halkını ayaklandırma girişimlerini başlattı. Yaş Türkistan gazetesinin çıkmasına çaba sarf ederek Sovyet ideolojisine karşı toplumda İslami değerlerin ve Türklük şuurunun gelişimini sağlamaya çalıştı.

Saydahmet gibi isimlerden oluşan bir heyetle kampları gezmiş ve Türk esirlerin durumlarının iyileştirilmesi için çaba sarf etmişlerdi. Bu konuda atılmış en önemli adım ise Almanya Doğu Bakanlığı'nda Slav olmayan toplulukların işlerini düzene koymak için Türklerin yaşadığı yerlerin temsilcilerinin yer aldığı bir komisyonun kurulmasıydı. Komisyonunda Veli Kayyum Han ve Mustafa Çokay (Türkistan), Ali Han Kantemir (Kuzey Kafkasya), Mehmet Emin Resulzade (Azerbaycan), Ahmet Temir (İdil-Ural Bölgesi) yer almışlardı. 1941 sonlarında Ahmet Temir bu görevden ayrılmış ve yerine Abdurrahman Şafi Bey getirilmişti. Ayrıca komisyonunda Gürcistan ve Ermenistan için de temsilci yer almıştı. Komisyon başkanı ise NSDAP SA taburunda görevli Binbaşı (Sturmbannführer) Geibel idi.⁶

Almanlar Mustafa Çokay'ı, vefat edene kadar esir Türklerin temsilci olarak kabul etmişlerdi (Temir, 1998: 218 vd). Mustafa Çokay esir kamplarına gerçekleştirdiği ziyaretler esnasında karşılaştığı manzarayı eşine yolladığı mektuplarla tasvir etmişti. Söz konusu bu mektuplar, savaş esirlerinin içinde bulunduğu gayri insanî koşulları ve bu koşulların iyileştirilmesi için Çokay'ın çabalarını anlatması bakımından önemlidir. Almanların insanlık dışı uygulamaları karşısında kendini çaresiz hisseden Çokay, eşine yolladığı söz konusu mektupların birinde şunları söylemektedir: *“Benim yardımımı rica eden, bana ümit bağlayan bu talihsiz zavallılara hiçbir türlü yardımda bulunamadığımdan dolayı ıstırap çekmekteyim; ben onlara yardım vaadinde bulunuyorum, fakat teselli maksadıyla bile bile yalan söylüyorum. Bu hâle ben daha fazla dayanamayacağım, ölümü tercih ediyorum. Dün 35 kişiyi kurşuna dizilmekten kurtardım, fakat ne kadar zaman için? Onları bir çukura yerleştirdiler; Şimdi Ekim ayıdır, onlar yazlık giyimleriyle yarı çıplak halde, barınak kazımaktadır. Onlara köpeklere atarcasına ekmek atıyorlar, su yok. Ben onlara tahta, saman veya branda bezi gibi bari çukuru örtecek bir şey vermelerini ilgililerden ricada bulundum; verecekler mi, bilmiyorum. Hayvanlardan daha kötü bu adamlar ve de medenî millet... ben ölmek istiyorum”*

Mustafa Çokay, esir kamplarında karşılaştığı ilk, orta ve lise talebesinden oluşan ve yaşları küçük olan esir askerlerin okullara yerleştirilmelerini; geri kalan Türkistanlı esirlerin de cephe gerisinde çalıştırılmalarını önermişti. Ayrıca Çokay, esir kamplarında bulunan eğitilmiş ve yetenekli esirlerle de ilgilenmiş;

---

⁶Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi (*Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei*), Weimar Cumhuriyeti döneminde kurulmuş bir Alman siyasî partisidir. 1945 senesine kadar Almanya'nın tek yasal partisi olmuştur. Nazi Partisi olarak bilinmektedir. SA (*Sturmabteilung*/Taarruz Bölüğü) ise Partinin SS (*Schutzstaffel*/Koruma Timi) ile birlikte askeri kanadını oluşturan çok güçlü bir birimdir.

II. Dünya Savaşı'nda Türkistan Lejyonu: Kuruluşu, Faaliyetleri Ve Türkiye'nin Yaklaşımları

bunlarla Türkistan'ın gelecekteki millî kadrolarını oluşturmayı arzulamış, Alman yetkililerden eğitimli esirlerin kamplardan çıkarılması için talepte bulunmuştu.

Çokay bu düşüncesini, fırsat buldukça gerçekleştirdiği ziyaretlerde de tekrarlamıştı. Çokay bir esir kampındaki Türkistanlı askerlere; *“Benim kıymetli vatandaşlarım! Size bakınca kalbim kan ağlamaktadır. Siz dikenli teller arkasına konulmayı hak etmediniz... Sizin aranızda bir tek inanmış komünist ve komsomol olduğuna ihtimal vermiyorum, siz bütün olan vatanımızın, Türkistan halkının evladısınız. Onun için bizim saflarımızı sıkılaştırarak, aile içindeki kardeşliğimizi kuvvetlendirmemiz lazım. Benim başlıca vazifem sizi mesleki işlere yerleştirmek olacaktır. Gelecek vatanımız Türkistan'ı kurmak için meslek sahibi olmalısınız”* diye seslenmiş, Türkistanlıları hayatta kalmaya ve Türkistan'ın istiklâli için mücadele etmeye çağırılmıştı(Hıdıraliyev, 2001: 137). Bu söylemlerinden de anlaşılacağı üzere Mustafa Çokay; her ne olursa olsun Türkistanlıların Alman ordusu saflarında savaştırılmasına sıcak bakmamış, bu yönüyle de Almanların tepkilerini üzerine çekmişti.

Türkistanlı esirlerin, Alman ordusu saflarına katılmaları konusunda hevesli olan isim ise Veli Kayyum Han'dı. Veli Kayyum Han, ziyaret ettiği esir kamplarında 40.000 civarında Türkistanlı asker ile karşılaştığını bildirmiş ve kampların durumları ile ilgili raporlar hazırlamıştı. Bununla birlikte toplam kaç Türkistanlının esir düştüğü veya bu esirlerden kaçının kamplarda hayatını kaybettiği bilinmemektedir. Bu askerler genel olarak Kızıl Ordu mensubu olarak kaydedilmişler ve tutulan kayıtlar günümüze ulaşmamıştır(Şimşir, 2009: 348).

Ahmet Temir de esir kamplarını ziyaret eden ve gözlemleriyle ilgili raporlar hazırlayan isimlerden biriydi. Temir ve beraberindekilerin 27-28 Ağustos 1941 tarihleri arasında ilk olarak ziyaret ettiği kamplar, Hannover civarında Falling-Bostel Kasabası'nın *“Oerbke”* ve *“Bergen-Belsen”* mahallelerinde kurulmuş olan iki esir kampıydı Temir bu iki kampta toplam esir sayısının 263 olduğunu bildirmişti. Mevcut esirlerin 195'i Tatar, 9'u Başkurt ve 59'u da Çuvaş Türklere mensup oluşmaktaydı. Temir, ikinci raporunu ise, 6-25 Eylül 1941 tarihleri arasında Doğu Prusya bölgesine düzenlenen gezi sırasında hazırlamıştı. Yedi farklı kamp ziyaret edilmişti. Bu kamplarda ise Tatar, Başkurt, Çuvaş ve Finlilerden oluşan 2455 esir yaşamaktaydı. Temir, üçüncü raporunu da 1941 Ekim-Kasım aylarında gerçekleştirdiği ve otuz sekiz gün süren ziyareti sonrasında hazırlamıştı. Temir, altı farklı kampı ziyaret ettiklerini ve bu kamplarda da İdil-Ural bölgesinden gelmiş olan 984 esirle karşılaştığını anlatmıştı(Temir, 1998: 221 vd).

Türk esirlerin yaşadıkları kamplara yapılan ziyaretler; şüphesiz esir kamplarındaki şartların kısmen de olsa düzelmesini sağlamıştı. Mustafa Çokay'ın isyan etmesine neden olan manzara, süreç içinde iyileşmiş, Türkistanlılar ilk önce diğer esirlerden ayrılmış, gıda problemleri çözülmüş, banyo ve temiz çamaşır gibi ihtiyaçları karşılanmıştı. Hatta sigara ve çikolata gibi esir kampları için oldukça lüks kabul edilebilecek yiyecek ve içecekler dahi kendilerinden esirgenmemişti(Özcan, 2015:240).

Mustafa Çokay, Türkistan Lejyonlarının kuruluşunu göremeden vefat etmişti. Resmî kayıtlara göre Çokay, esir kamplarına gerçekleştirdiği ziyaretler sırasında tifüs mikrobu kaparak hastalanmış ve Berlin'e döndüğü sırada durumu ağırlaşarak 27 Aralık 1941'de hayatını kaybetmişti(Karatay, 2001: 206 vd; Hıdıraliyev, 2001: 142_143; Duysen, ve Kaliyev, 2017:166 vd).⁷ Mustafa Çokay'ın vefatından sonra Türkistan Lejyonu'nun kurulması için Veli Kayyum Han görevlendirilmişti(Andican, 2017: 26). Türkistanlı esirlerin oluşturacağı birlikler için ilk hazırlıklar, 1941 yılının Ekim ayında başlamıştı. 18 Ekim'den itibaren Alman Kara Kuvvetleri tarafından Türkistanlı ve Kafkasyalı esirlere; sabotaj, çeviri, saldırı ve baskın yapma konulu taktik eğitimler verilmişti. Başlangıçta bu birlikler Kafkasya Müslüman Lejyonu olarak anılmışsa da bir süre sonra Türkistanlılar, lehçelerine göre farklı gruplara bölünmüşlerdi. Almanlar için bu teşkilatlanma, Türkistan Lejyonlarının kurulmasında önemli bir tecrübe olmuştu(Özüdoğru, 2016: 84 vd).

Alman Doğu Bakanı Rosenberg, harp esirlerinden gönüllü askeri birlikler oluşturma plânının Hitler tarafından onaylanmasından sonra 30 Aralık 1941 tarihli emirle esirlerden askerî birlik kurulma işlemi başlatmıştı. Ukraynalılar, Baltık ülkeleri ve Sovyetlere karşı savaşmak isteyen Ruslardan oluşan birliklere Doğu Taburları; Türkistan ve Kafkas bölgelerinden gelen ve Türk soylu

---

⁷Veli Kayyum Han ve Ahmet Temir de Çokay'ın tifodan vefat ettiğini söylemişlerdi. Ancak Çokay'ın ölümü yakın çevresi tarafından şüpheli görülmüştür. Ölümüyle ilgili şüphenin nedeni ise Almanların Mustafa Çokay'ın düşüncelerine karşı duydukları rahatsızlıktır. Zira Mustafa Çokay, gerek eşine yazdığı mektuplarda gerekse kamplardaki esirlere hitaben yaptığı konuşmalarda, Türk esirlerinin Alman saflarında savaştırılmasına karşı olduğunu her fırsatta vurgulamıştı. Dolayısıyla Çokay, Almanların esir Türkleri Ruslara karşı savaştırma planlarını boşa çıkartacak bir isim olarak görülmüştü. Bu gerekçe, Mustafa Çokay'ın aniden ölümünün tifodan değil de Almanlar tarafından zehirlenerek öldürüldüğü iddialarını güçlendirmiştir. Ayrıca Veli Kayyum Han'ın yardımcılarından Mahmut Aykarlı, şüpheli ölümle ilgili daha vahim bir iddiada bulunmuş; Çokay'ın bizzat Kayyum Han'ın talebi ile Almanlar tarafından zehirlendiğini ileri sürmüştür. Yine KGB Ajanlarının iddialarına dayanarak Sovyetler Birliği'nde hazırlanmış olan "*Büyük Türkistanın Çöküşü*" isimli bir kitapta da Mustafa Çokay'ın Almanlar tarafından zehirlenerek öldürüldüğü iddialarına yer verilmişti.

II. Dünya Savaşı'nda Türkistan Lejyonu: Kuruluşu, Faaliyetleri Ve Türkiye'nin Yaklaşımları

esirlerden kurulan birliklere ise Asyalı Taburlar ismi verilmişti. Önceleri Türkistan ve Kafkasya Müslümanları için tek bir lejyon kurulması planlanmıştı. Ancak bir ay sonra alınan bir kararla Türkistan Lejyonu ve Kafkasya Lejyonu olarak ikiye ayrılmış ve bunlardan istihbarat görevi yapacak olan 450. Tabur oluşturulmuştu.

Türkistan Lejyonu, 1942 yılının Ocak ayında kurulmuştu. Lejyon; Kazak, Özbek, Kırgız, Karakalpak Türkleri ile Türklerle akraba olan Taciklerden oluşuyordu. Esir olan veya muhacir durumunda bulunan Türkistanlılar, ortasında ok ile hilal bulunan mavi renkli Milli Türkistan bayrağının etrafında toplanmışlardı. Lejyon askerleri Alman üniforması giymişlerdi. Ancak onları Almanlardan farklı kılan simgeleri; üniformalarının sağ kolunda “*Tanrı Biz Menen*” yazılı bir armanın bulunması idi. Askerî bir birlik olarak komuta kademeleri ve kendilerine özgü askerî sembolleri de bulunan Türkistan Lejyonununun siyasî ve malî işlerinden de Veli Kayyum Han sorumluydu(Özkarabekir, 2005: 160; Andican, 2003: 534 vd).

Esir askerler, Alman esir kamplarında insanlık dışı muamelelere maruz kaldıkları ve şiddet gördükleri için başlangıçta Türkistan Lejyonuna temkinli yaklaşmışlardı. Ancak Alman subaylarının lejyon ile ilgili cesaretlendirici bir tavır takınmaları, onların bu temkinli tavrını ortadan kaldırmıştı. Alman ordusuna gönüllü olarak katılmayı kabul eden askerlerin sayısı artınca, 1942 yılının Mayıs ayından itibaren Türkistan Lejyonu askerleri, Alman Genel Kurmayı tarafından cephelere gönderilmeye başlamıştı.

Almanlar, 1942 yılının Kasım ayında Sovyet ordusunda savaşıyan Türkleri kendi saflarında savaşa iknâ etmek ve Türkistan Lejyonu hakkında bilgilendirmek için savaş uçaklarından bildiriler de atmışlardı. Bildirilerde; “*Bizler Türkistan Milli Askerleri, Almanların desteğiyle vatanımızdaki Rus emperyalistlerine karşı, özgürlük için mücadele etmekteyiz. Milyonlarca Türkistanlı Bolşeviklerin kurbanı olmuştur. Bolşevikler kendi menfaatleri için sizleri savaştırmaktalar. Yeter bu kadar acımasızlık, zulüm! Silahlarınızı bırakıp Türkistan Milli ordusuna geliniz.*” denilmekteydi. Ayrıca Türkistan Milli Birlik Komitesinin 15 Haziran 1942'den itibaren çıkardığı Millî Türkistan Dergisi ve Yangı Türkistan Gazetesi'nin cephedeki askerlere ulaştırılması sağlanmıştı(Uzunel, 2012: 12). Millî Türkistan Dergisinin başyazarlığını Veli Kayyum Han üstlenmişti. Dergi ve gazetelerle bildirilerin kısa sürede etkisini gösterdiği ve Kızıl Ordu saflarındaki Türklerin gruplar halinde Türkistan Lejyonuna katıldıkları görülmüştü(Hüseyn İkrâm Han, 1953: 13). Nitekim

Sovyet idaresinin baskısı altında yaşayan Türkler de Alman İşgal Kuvvetleri komutanlıklarına gönüllü olmak için başvuruda bulunmuşlardı. Almanlar bu başvuruları değerlendirirken temkinli davranmış; geçmişi iyi bilinmeyen kimselerin orduya kabul edilmesine sıcak bakmamışlardı(Çelik, 2015: 167).

Türkistanlı askerlerin eğitimleriyle de ilgilenen Almanlar, Postdam ve Berlin’de dil okulları açmışlardı. Ayrıca, kültürel ve sosyal etkinlikler düzenlenmiş; savaşta başarı gösteren ve kahramanlık nişanı ile ödüllendirilen lejyon askerlerinin Berlin’e götürülerek sinema, tiyatro, spor ve müzik gibi etkinliklere katılmaları sağlanmıştı. Berlin’de bulunan Humbolt Kulübüne gelen Türkistanlı askerler ve bunlar arasında bulunan sanatçılar, burada toplantılar düzenlemişlerdi.

Almanlar, Türkistanlı askerlerin millî konularda eğitim almalarına da müsaade etmişlerdi. Legionova kentindeki Subay Yetiştirme Okulu’nda Türkistan millî tarihi ve Türkistanlıların Milli Mücadelesi hakkında dersler verilmişti. Ayrıca Dresten’de Millî Türkistan Birlik Komitesi adına propagandacı ve molla yetiştiren bir okulu daha vardı(Mühlen, 2006: 162). Sahra imamı yetiştirecek bu okul, eğittiği öğrencileri propaganda yapmak amacıyla cephelere gönderecekti. Yine savaş süresince, Türkistanlılar başta olmak üzere Müslüman lejyon askerlerin maneviyatını artırmak amacıyla cuma günleri baş imamlarının idaresinde toplanarak Cuma namazı kılmalarına ve Kur’an dinlemelerine izin verilmiş ve dinî eğitim almaları da sağlanmıştı. Zira Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi’nin liderlerinden biri olan Himmler, İslâm dininin Müslüman-Türk askerleri nezdindeki etkisi üzerine yaptığı bir konuşmasında; *“Söylemeliyim ki, İslam’ın aleyhine hiçbir düşüncem yok; çünkü Müslüman askerleri benim için eğitiyor. Savaşp öldürüldüklerinde ise onlara cennet vaat ediyor. İslam, askerler için pratik ve çekici bir din!”* demişti(Motadel, 2014: 245). Aslında Himmler’in İslâm ve Müslüman-Türk askerleri hakkındaki bu sözleri; Almanların savaşta genel yaklaşımına dayalı olarak Müslüman-Türk Halklarına mensup olan esirlerinin, II. Dünya Savaşında açtıkları cephelelerde yüzüstü kullanılmasından başka bir şey değildi.

4.2. Veli Kayyum Han ve Millî Türkistan Birlik Komitesi’nin Kuruluşu

Alman Ordusu içinde milliyet esasına dayalı lejyonların kurulması; yeni kurumların oluşturulmasını da zorunlu hale getirmişti. Özellikle lejyonlarla Alman Ordusu arasındaki ilişkileri düzenleyecek nitelikte millî kuruluşların

II. Dünya Savaşı'nda Türkistan Lejyonu: Kuruluşu, Faaliyetleri Ve Türkiye'nin Yaklaşımları

oluşturulması gerekmişti. Alman askerî yetkilileri, esir ayırma işlemini yapan karma komisyonları yeterli görmediği için her milliyet ve bölge için ayrı bir “İrtibat Dairesi” oluşturulmasına karar vermişlerdi. Bu bağlamda kurulan ilk birim, “Türkistan İrtibat Dairesi” olmuş; başına da Veli Kayyum Han getirilmişti. Başlangıçta aracılık ve iletişim görevi gören irtibat daireleri, 1943 yılında önce “sevk daireleri” ve daha sonra da “milli temsilcilikler” haline dönüştürülmüşlerdi(Andican, 2017: 26 vd).

Türkistan Milli Birlik Komitesinin kuruluş çalışmaları, Türkistan Lejyonunun faaliyete geçmesinden önce başlatılmıştı. Türkistanlıları temsilen kurulacak Komitenin kuruluşu için Veli Kayyum Han, 1942 yılının ilk aylarında Alman von Mende ile görüşmüştü. Veli Kayyum Han, Von Mende'nin dışında başka Alman yetkililerle de görüşmüş ve uzun uğraşlar sonunda Türkistanlılar adına faaliyetlerde bulunacak bir komitenin kurulması için Alman Doğu Bakanlığı'ndan izin almayı başarmıştı. Veli Kayyum Han, Türkistan Milli Birlik Komitesi'nin kurulması ile ilgili olarak Doğu Bakanlığı ile üç konu üzerinde uzlaşmaya varmıştı. Buna göre; Türkistan ile ilgili tüm siyasî çalışmalar bu komite tarafından yürütülecekti. Türkistan Lejyonunun denetimi, komitenin kontrolünde olacak ve Türkistan Lejyonu askerleri, Alman ordusundaki diğer askerlerle eşit şartlara sahip bulunacaklardı. Ayrıca Türkistan Milli Birlik Komitesi'nin ve Türkistan Lejyonunun ihtiyaçları için yapılacak masraflar, Türkistan bağımsızlığına kavuştuktan sonra geri ödenmesi şartıyla Almanya tarafından karşılanacaktı(Andican, 2017: 27).

Türkistan Milli Komitesi, 21 kişiden oluşmaktaydı. Yönetimde başkan ve genel sekreterin dışında askerlik, bilim, edebiyat, eğitim, din, sağlık, yayın ve enformasyon alanlarında bölüm başkanları ve yardımcıları görev alacaktı. Komitenin kuruluşunun ardından bir bildiri yayınlanarak; “Komite, Türkistan'la ilgili bütün siyasî işleri idare edecek ve Millî Mücadele Birliğini yönetecektir. Türkistan Millî Birlik Komitesi, Türkistan Millî Hükümetinin temelini oluşturmaktadır. Komitenin kuruluşu tek rehber prensibine göredir ve o da Komite başkanı ve bütün Türkistanlıların lideri olan Veli Kayyum Han'dır. Türkistan'la ilgili bütün işler Veli Kayyum Han'ın elindedir.” denilmişti.

MTBK'nın kurulmasıyla birlikte Türkistan Lejyonu da bu komitenin askerî kanadı olarak önem kazanmıştı. Lejyona gönderilecek askerlerin seçimi, MTBK'ya bağlı bir komisyon tarafından gerçekleştirilmeye başlandı. Eğitimlerini tamamlayan Türkistanlı savaş esirleri, MTBK bayrağı altında yemin ederek oluşturulan askerî birliklere katılmaya başlamışlardı. Kızılordu'ya karşı

savaşmak üzere cephelere gönderilen birliklerin her biri, 130-150 kişilik 4 gruptan oluşmuştu. Bu birliklerin mevcudu, subaylarla birlikte özel görevli personel dâhil 750 kişiye ulaşıyordu. Her birliğin subay ve asker mevcudunun en az %15'i Almanlardan oluşturulmuştu. Türkistan Lejyonunun sevk ve idaresinden sorumlu isimlerden biri de Baymirza Hayit idi(Andican, 2017: 28 vd).⁸

Millî komiteler, 1943 yılına gelindiğinde daha kapsamlı bir şekilde çalışmaya başlamışlardı. Millî komitelerin çalışmaları, o zamana kadar lejyonlarla sınırlı idi. Komiteler; kendilerine bağlı komisyonlar aracılığıyla kamplardaki savaş esirleri arasından “*doğulu işçi*” veya “*lejyon askeri*” şeklinde asker seçiyor ve daha sonra kendi lejyonları bünyesinde bunları eğiterek savaşa hazırlıyorlardı. Eğitimlerini tamamlayarak cephelere giden askerlerle millî komitelerin ilişkisi kesiliyordu. Komiteler ile cepheye giden askerler arasındaki irtibatın kesilmesinden kaynaklanan sakıncalar; Mende ve Doğu Bakanı Rosenberg’in girişimleriyle ortadan kaldırılmış, komitelerin cephede de faaliyet gösterebilmelerinin önü açılmıştı. Bu süreçle birlikte milli komiteler, kendilerine bağlı propagandacılar aracılığıyla cephelere gönderilen lejyon askerlerine yönelik çalışma yapabildiği gibi bu askerler üzerindeki gücünü de artırmıştı.

Başlangıçta lejyon birliklerini oluşturmak amacıyla oluşturulan millî komiteler, 1943 yılı Ekim’inde Doğu Bakanlığı ve Alman Askeri yetkililerinin aldığı bir kararla “*Millî Temsilcilikler*” haline yükseltilmişti. Artık millî komiteler, kendi ülkelerinin siyasî temsilcilikleri olarak tanınıyordu. Böyle bir siyasî kararın alınmasında lejyonlardan daha fazla verim alınması düşüncesi etkili olmuştu. Kararın mimarı ise “*Her milliyetin kendi özerk yapılanmasına sahip olması*” düşüncesinin sahibi Mende idi. Alınan bu karardan sonra TMBK de Türkistan Millî Temsilciliği’ne dönüşmüş; Almanlar nezdinde önemli bir nüfuza sahip olan Veli Kayyum Han başkanlığa ve Baymirza Hayit de başkan vekiline getirilmişti(Andican, 2017: 27-30).

---

⁸Baymirza Hayit, Barbarossa Harekâtı’ndan bir yıl kadar önce askere alınmış, Polonya’nın Sovyetlerce işgal edilen kesimine gönderilen ordu içerisinde görevlendirilmişti. Hayit, 1940 yaz aylarında Alman saldırısının başlamasından iki hafta sonra Almanlara esir düşmüştü. 1940 Temmuz’unda Tschenstochau Esir Kampı’na nakledilen Baymirza Hayit, 1940 Aralık’ında karma komisyonlarda görevli Mustafa Çokayoğlu tarafından tespit edilerek 1942 yılı Mart ayında da Legionovo’daki Türkistan Lejyonu’na sevk edilmişti. Burada bir süre eğitim gördükten sonra, aynı yılın Ekim ayında Veli Kayyum Han tarafından, Milli Türkistan Birlik Komitesi’nde çalışmak üzere Berlin’e çağırılmıştı. 1943 yılında yüzbaşılığa terfi ettirilen Hayit aynı zamanda MTBK’nın askeri birim sorumlusu tayin edilmişti. MTBK’nın 8-10 Temmuz 1944 tarihleri arasında Viyana’da topladığı kongrede Veli Kayyum Han bağımsız Türkistan’ın devlet başkanı seçilirken kendisi de Hükûmette yer almıştı.

II. Dünya Savaşı'nda Türkistan Lejyonu: Kuruluşu, Faaliyetleri Ve Türkiye'nin Yaklaşımları

1944 yılında yaşanan bir başka gelişme de MTBK'nın Türkistan'ın bağımsızlığına kavuşması amacıyla gerçekleştirdiği çalışmalarıdır. 8-10 Temmuz 1944 tarihleri arasında Viyana'da toplanan ve MTBK üyelerinin dışında Türkistan Lejyonu ile cephelelerdeki askerî birliklerden seçilmiş 537 delegenin katıldığı kongrede alınan kararlarla kendisini 1922'deki Türkistan Türk Müslümanları Kurultayı'ndan sonra gelen dördüncü kongre olarak kabul etmişti. Kongre, Veli Kayyum Han'ı bağımsız Türkistan'ın ilk devlet başkanı olarak seçmişti. Yine aynı kongrede alınan bir kararla Dr. Baymirza Hayit ile birlikte MTBK'da görev alan 13 bölüm başkanı ise Türkistan Millî Hükümetini oluşturacaklardı. Türkistan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra bu kongrede seçilen 70 kişi de Millet Meclisini oluşturacaktı. Başka bir ifade ile Kongrede alınan bu kararlarla “*sürgünde*” bir Türkistan Hükümeti kurulmuş oluyordu. Adolf Hitler'in kongreyi bir telgrafla kutlaması ve Veli Kayyum Han'ı bir nişan ile taltif etmesi de Almanya'nın bu kararı tanıdığı anlamına gelmekteydi. Nitekim 1945 Mart'ında Alman Doğu Bakanlığı, aldığı bir kararla Millî Türkistan Birlik Komitesini “*Geçici Türkistan Millî Hükümeti*” olarak tanımış, Türkistan Lejyonu da Türkistan Millî Ordusu konumuna yükselmişti (Andican, 2017: 30 vd; Uzunel, 2012: 7).

5. TÜRKİSTAN LEJYONUNUN CEPHEYE SÜRÜLMESİ

Çoğu Türksoylu ve Müslümanlardan oluşturulan Doğu lejyonları ve bu arada Türkistan lejyonu, 1942 yılının başlarından itibaren Kızılordu ile savaşmak üzere cephelere gönderilmişlerdi. Toplanma merkezi, Almanlarca işgal edilen Polonya'nın Legionowo merkezi olan Türkistan Lejyonunda 1942 yılında 450, 452, 781, 782, 783 ve 784. tabur olmak üzere altı tabur oluşturulmuştu. 1943 başlarında 785, 786, 787, 788 ve 789. Tabur; 1943 yılının ikinci yarısında da 790, 791 ve 792. tabur olmak üzere toplam 14 tabur kurularak değişik cephelelerde savaşırılmışlardı (Hoffmann, 1976:33-53). 1942-43 yıllarında Türkistan Lejyonu (Turkestanischen Legion) olarak bilinen askerî birlikler; 1944-45 yılları arasında SS Doğu Türk Silahlı Birliği (Osttürkischen-Waffenverband der SS) adını almışlardı. 1944 yılında Azeri ve Kırım Tatarlarıyla birlikte Türkistanlı askerlerin yer aldığı I. SS Doğu Müslüman Alayı (Ostmuselmanischen-SS Regiment 1) da oluşturulmuştu. Türk taburları, 1944 Aralık ayında Kırım Tatarlarından oluşan birliklerle birleştirilmişlerdi. Yine 1941 yılı Aralık sonunda oluşturulan ve 1945 yılına kadar takviye edilen 162. Piyade Tümeni de bulunmakta idi. MTBK'nın önemli isimlerinden ve askerî sorumlularından Baymirza Hayit'in verdiği

rakamlara göre 1944 yılında Almanya saflarında savaşan Türkistan Lejyonundaki askerlerin sayısı 180.000 civarındaydı. Bu sayının dışında Alman üniforması giydirilerek geri hizmetlerde çalıştırılan 85.000 civarında Türkistanlı esir de mevcuttu(Özkarabekir, 2005: 166).

Türkistan Lejyonu, Leningrad Kuşatması, Nordlicht Harekâtı, Stalingrad Muharebesi gibi çoğu başarısızlıkla sonuçlanan önemli askerî harekâtların hemen tamamında yer almıştı. Ancak oluşturulan bu birliklerdeki askerlerin birçoğu, silah kullanımı ve muharebe teknikleri konusunda tecrübesizdiler. İlk deneyimlerinde de ciddi bir eğitim almadan Kızılordu saflarında cepheye sürülen Türksoylu askerler, bu kez de alelacele bir silah taliminden sonra oluşturulan lejyon birlikleriyle cepheye gönderilmişlerdi. Dil, iletişim ve motivasyon eksikliği de söz konusuydu. Ayrıca üstün ırk saplantısından kurtulamayan Alman askerleri tarafından hâlâ horlanıp küçük düşürülüyorlardı. Bu ve benzeri gerekçelerle Alman ordusu içinde aidiyet kazanamayan Lejyon mensupları, Kızılordu karşısında önemli bir başarı kazanamamıştı. Nitekim 1941 yılı Aralık ayında kurulan 162. Piyade Tümeni, bir kaç hafta sonra Doğu cephesinde görevlendirilmiş; Kalinin ve Rjev’de Kızılordu ile yapılan savaşlarda ağır kayıplar vermişti(elik, 2017: 190-193). Sadece komuta kademesinin hayatta kaldığı 162. Piyade Tümeninin geri çekilmesi kaçınılmaz olmuştu. II. Dünya Savaşının kırılma noktalarından biri olan Stalingrad Savaşı (23 Ağustos 1942-2 şubat 1943)’nda da üç Türkistan taburu, yukarıda belirtilen nedenlerden dolayı çok büyük kayıplar vermişti.

Türkistan Lejyonu, Doğu cephesindeki savaşlardan sonra Batıya kaydırılarak Fransa ve İtalya coğrafyasında da İngiltere ve ABD kuvvetlerine karşı savaştırılmışlardı. Bilindiği gibi Müttefik liderler, 19-24 Ağustos 1943 tarihleri arasında cereyan eden Quebec Konferansında aldıkları bir kararla 1944 baharında Avrupa kıtasında Almanlara karşı geniş çaplı bir çıkarma harekatı planlamışlardı. Alınan karar doğrultusunda da 6 Haziran 1944’te Almanya’yı Avrupa’da etkisiz hale getirmek için Normandiya çıkarmasını başlattılar. Fiziksel konumunun sağladığı avantajlar, çıkarma alanı olarak Normandiya’nın seçilmesine neden olmuştu. Almanlar, Müttefik Devletlerin Avrupa’ya çıkarma yapacaklarını bilmekle birlikte bu çıkarmanın ne zaman ve nerede gerçekleştirileceğini tam olarak kestirememişlerdi. Hâliyle “*Operation Overlord*” kod adıyla başlayan harekatın Normandiya sahillерinden gerçekleştirilmesi Almanya için sürpriz olmuştu.

Almanların Doğu Cephesinde yaşadığı mağlubiyet ve geri çekilme süreci, Türkistan Lejyonu ile ilgili planlarını da değiştirmişti. Almanlar,

II. Dünya Savaşı'nda Türkistan Lejyonu: Kuruluşu, Faaliyetleri Ve Türkiye'nin Yaklaşımları

Türkistanlı askerler öncelikli olmak üzere lejyon askerlerinin tamamını Batı Cephesine kaydırılmışlardı. Nitekim Veli Kayyum Han da Alman Hükümetinden Türkistanlı askerlerin Sovyet güçleri tarafından ele geçirilmeleri durumunda öldürülecekleri gerekçesiyle bu askerlerin Almanya'ya intikalini talep etmiş; ancak Türkistanlı askerlerin Batılı devletlerle savaştırılmalarına karşı çıkmıştı. Gerekçe olarak da İngiltere ve ABD'nin Türklere karşı düşmanca bir niyetlerinin olmadığını göstermişti (Meral, 2013: 6). Sonuçta V. Kayyum'un düşüncelerine kısmen itibar edilmiş olsa da Türkistan lejyonlarının arta kalan birlikleri, İtalya ve Fransa'ya sevk edilerek Amerikan Ordusu'na karşı savaştırılmışlardı. Bu esnada Türkistan Lejyonları komutanlığı görevine ise Alman Tümgeneralı von Warterberg tayin edilmişti. Amerikan ordularının sayı ve ateş gücü bakımından lejyon birliklerden oldukça üstün olmaları nedeniyle 162. Türkistan Piyade Tümeninde yer alan Türkistanlı askerlerin kaderi, Fransa ve İtalya'da da değişmemişti.

Türkistan Lejyonunun Müttefik kuvvetler karşısındaki bir diğer sınavı ise Normandiya Çıkarması sırasında olmuş; Türkistanlılar kısa süre içinde ağır kayıplar vermişlerdi (Çelik, 2015: 217 vd). Müttefik devletler, o güne kadar tarihin gördüğü en büyük çıkarma hareketi olarak kayıtlara geçen Normandiya Çıkarması ile Almanları kısa süre içinde mağlup ederek ağır bir darbe vurmuştu.

Türkistan Lejyonu, bazı bölgelerde de cephe gerisinde konuşlandırılmıştı. Konuşlandırılan Türkistan birlikleri, Almanlara karşı başlatılan isyanları bastırmak için kullanılmıştı. Nitekim ilk olarak Varşova İsyanının bastırılması için Polonya'ya sevk etmişlerdi. Söz konusu isyan, 19 Mayıs 1943'de Polonya Yahudilerinin lideri Mordecai Anielewicz tarafından başlatılmıştı (Çelen, 2017: 255). Alman askeri yetkilileri, isyanı bastırmak için Ukrayna civarında bulunan iki Türk taburunu yardıma çağırmış; bölgeye intikal eden ve toplam otuz bin askerden oluşan Türk taburları hem isyanı bastırmış hem de Varşova'yı Ruslara vermemek için savaşmışlardı. Türk taburları, Rus askerlerini bölgeden uzaklaştırmayı da başarmışlardı. Türkistanlı askerler, isyanı bastırırken Polonyalılara herhangi bir zarar vermemişlerdi. Bu tutumlarıyla birlikte savaştıkları Almanlara veya Kızıl Ordu askerlerine göre insanî açıdan ne kadar farklı bir yaradılıştaki olduklarını göstermeleri bakımından önemli bir örnek sergilemişlerdi.

Türkistan birliklerinin isyan bölgelerindeki ikinci görevi ise 1944 yılı sonlarına doğru Slovakya olmuştu. Türkistan lejyonu, Mareşal Tito taraftarı bulunan Partizanlarla mücadele etmek üzere görevlendirilmişlerdi. Bu görev,

Türkistanlı lejyonerlerin son askeri görevlendirmesi olmuştu. Yeni birlik “*Waffen-Gebirgs-Brigade Der SS*” ismi ile anılmıştı. 1945 Şubat’ında Avusturya’ya gönderilen askeri birlik; Mayıs ayında Müttefik güçlerine teslim olmuştu(Özkarabekir, 2005: 162).

6. II. DÜNYA SAVAŞININ SONA ERMESİ VE TÜRKİSTAN LEJYONUNUN AKİBETİ

Normandiya Çıkarması sonrasında batıda büyük bir bozgun yaşayan Almanya’ya bir darbe de SSCB’den gelmiş; Kızılordu birlikleri Doğu cephesinden saldırıya geçmişti. Bu yenilgiler ve bozgun; Almanya ve aynı safta çarpışan Lejyon askerleri açısından sonun başlangıcı olmuştu(Morgan, 1996: 30-31; Davies, 1946:613-615). Türksoylu lejyonerler adeta, “*Gamalı Haç*” ile “*Kızılyıldız*” arasında sıkışıp kalmışlardı. Alman işgali altındaki topraklarda ilerlemekte olan Kızılordu mensuplarınca yapılan “*Ülkenize Geri Dönün*” propagandasına aldanan bazı Türkistanlılar; Stalin’in savaş esirleri için çıkarttığı kanun kapsamında değerlendirilerek “*Hain*” damgasını yemekten kurtulamamışlardı(Çelik, 2017: 192 vd).

SSCB’ye teslim olmaktan korkup, kendileri için bir çıkış yolu arayan Lejyonerlerin bir kısmı da çareyi müttefiklere sığınmakta bulmuşlardı. Ancak İtalya ve Fransa topraklarında Müttefiklere esir düşen Türkistan Lejyonerlerinin kaderi, diğerlerinden farklı olmamıştı. Zirâ SSCB ile müttefikleri arasında imzalanan antlaşma gereğince İngiliz ve Amerikan ordularının eline geçen Türkistan Lejyonerleri, MC kararları hiçe sayılarak SSCB’ye iade edilmişti(Gilyazov, 2016: 23; Erol, Gürseler, Ydyrys, 2016: 217 vd).

Lejyonerlerden Türkiye’ye sığınanlar da olmuştu. Bunlar milliyetlerine göre ayrı kamplara dağıtılmış; Türksoylu Rus mülteciler de Yozgat’ta bulunan kampa yerleştirilmişlerdi. Özellikle II. Dünya Savaşının başından itibaren Türkiye’ye farklı devletlerin uyruğunu taşıyan asker kökenli kimseler iltica etmiş; tarafsız bir ülke olan Türkiye de savaş sonuna kadar değişik şehirlerde kurulan kamplarda bunları enterne etmiştir. Ancak savaş sonunda Batı dünyası yanında yer alan ve 23 Şubat 1945’te Almanya ve Japonya’ya karşı savaş ilân eden Türkiye; “*Sovyet vatandaşı olan askerî mültecilerin iadesi*” konusunda SSCB’nin yoğun baskısı altında kalmıştı. Savaştan güçlenerek çıkan SSCB, 1925 tarihli Türk-Sovyet antlaşmasını tek taraflı olarak geçersiz saydığını ilan etmesinin yanı sıra Türkiye Cumhuriyeti’nin sınırları içinde bulunan topraklar üzerinde de yayılcı söylemlerde bulunmaya başlamıştı(Armaoğlu, 1992: 414

II. Dünya Savaşı'nda Türkistan Lejyonu: Kuruluşu, Faaliyetleri Ve Türkiye'nin Yaklaşımları

vd). Uluslararası ilişkilerde yalnız kaldığı bir dönemde SSCB'yi karşısına almak istemeyen Türkiye, mülteciler konusunda istemeyerek de olsa baskılara boyun eğmek zorunda kalmıştı. Sonuçta Türk Dışişleri Bakanlığınca Başbakanlığa yazılan 22 Mayıs 1945 tarihli tezkerede, “*memleketimize iltica etmiş olan müttefiklerimiz tebaasından asker olanların mütekabiliyet şartıyla iadelerinin uygun olacağı*” bildirilmişti. Durum, Bakanlar Kurulunca incelenerek tasvip edilmişti. Karar gereğince Ankara'daki Sovyet Büyükelçiliği ile mütekabiliyet esasını belirleyen bir nota teati edilmiş ve ilk partide 237 Sovyet askerî mülteci 195' i, 6 Ağustos 1945'te Kars Tıhmis kapısından SSCB'ye iade edilmişti. Ancak Türkiye, SSCB'nin teati edilen notalarda belirtilen mütekabiliyet/ karşılıklılık ilkesine uymadığı ve Rusya'ya iltica etmiş olan bir Türk subayı ile iki askerini, “*izlerinin bulunamadığını*” beyan ederek geri vermemesi üzerine kararı gözden geçirmiş, iade işlemlerini durdurmuştu. Türkiye bu durumda ikinci grupta yer alan 42 asker kökenli mülteciyi göndermediği gibi ilk grupta yer alan; ancak yolda firar eden birkaç kişinin de iadesinden vaz geçmişti. Bundan sonraki süreçte Dışişleri, İçişleri ve Millî Savunma Bakanlıklarının temsilcilerinden kurulan komisyonca hazırlanan rapor doğrultusunda 1 Eylül 1947'de Yozgat kampının dağıtılması; Türkiye'de kalmayı arzu eden Türksoylu olanların Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığına alınması esas kabul edilmişti(TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: IX, Cilt: 9, Toplantı: 1, 101. Birleşim (18 Temmuz 1951), 203-207; Keser, 2009:198 vd).⁹ SSCB'ye iade edilen mültecilerin Kars Tıhmis kapısından çıkmasından sonra kurşuna dizilerek öldürülmelerinin yankıları, Türk kamuoyunda uzun bir süre devam etmiştir(Uyar, 2015:2 vd; Zengin, 2018:165-166).

Doğu Cephesinde Kızıl Ordu'ya mağlup olarak geri çekilmeye başlayan Almanya; daha önce SSCB'ye karşı teşkilatlandığı yerli ahaliyi de kendi kaderine terk etmişti. Özellikle bu bölgelerde yaşayanların bir bölümü, Rus zulmüne uğramamak için Almanların geri çekilişleri sırasında yerlerini, yurtlarını terk ederek Almanlara sığınmak zorunda kalmışlardı. Almanlar ise kendilerine sığınan ahaliyi, esir kampları ile aynı şartlara sahip kamplara yerleştirmekle yetinmişlerdi(Hızal, 1961: 119).¹⁰

⁹Konu 18 Temmuz 1951 tarihinde Tekirdağ Milletvekili Şevket Mocan tarafından TBMM'de tekrar konu edilmiş, dönemin Adalet Bakanı Rükneddin Nasuhioğlu'nun cevaplama istenen altı maddelik bir soru önergesi verilmişti.

¹⁰1942 yılı sonlarında Almanların Kafkasya'dan çekilirken 15.000 kişilik bir Kafkasyalı Çerkes mülteci grubunun onlarla birlikte Avrupa ortalarına kadar süren yolculukları ve Avusturya'nın Drau Vadisi'nde yaşanan hazine son, ibret verici bir örnektir. Drau Irmağı Vadisi'ndeki mülteci kampında Adige kökenli General Sultan Kılıç-Geriy ile Müttefik askerlerinin arasında geçen

Almanya, 8 Mayıs 1945'te teslim olduğunda, Türkistan Lejyonundaki toplam 180.000 civarındaki askerin 90.000'i Fransa, Hollanda, Polonya, SSCB, Avusturya ve Yunanistan savaşlarında hayatını kaybetmişti. Savaş sonunda Türkistan Lejyonunun önemli bir bölümü dağıtılmış, birçoğu firar etmiş ve yine önemli sayıda lejyon da Batılı müttefiklere teslim olmuş veya onlar tarafından esir alınmıştı. Sadece SSCB cephesinde 65.000 kayıp veren Türkistan Lejyonu; savaş sonunda da esir düşen yaklaşık 10.000 askerini esir kamplarında yitirmişti. Almanya'nın teslim olmasından sonra yapılan anlaşmalar gereği SSCB'ye teslim edilen 80.000 Türkistanlının büyük bir bölümü de Stalin tarafından vatana ihanet suçundan kurşuna dizilmişlerdi (Özkarabekir, 2005: 166; Koçar, 2017: 377-390).¹¹ Bir kısmı ise teslim olmaksızın intihar ederek hayatlarını sonlandırmışlardı.

Savaşın sona ermesiyle birlikte Sovyet idaresi, geri kazandığı topraklar üzerinde yaşayan Türk ve Müslüman ahaliyi de Almanya'nın işbirlikçisi olarak kabul etmişti. İdil-Ural, Kırım, Kafkasya, Azerbaycan, Ahıska ve Türkistan coğrafyasında yaşayan Türk ve Müslüman ahalinin maruz kaldıkları insanlık dışı uygulamaların yarattığı travmanın etkileri günümüze kadar devam etmiştir. Sovyet rejimi, Alman ordularını geri çekilmeye mecbur ettikten sonra 2.000.000'dan fazla Türk ve Müslüman vatandaşını adeta soykırıma tâbi tutmuş,

---

konuşma, Batıların da savaş esirleri hakkındaki görüşlerini ve uluslararası hukuku nasıl hiç saydıklarını ortaya koymaktadır. Kafkasyalı mültecilerinin lideri General Sultan Kılıç-Geriy'e; *"Her ne kadar Naziler ile işbirliği yaptınız ise de eğer affedilmeniz için yalvarır ve demokrasilere sadakat yemini ederseniz, Sovyetlere teslim edilmeyecek ve serbest bırakılacaksınız"* teklifini sunan İngiliz ve Amerikalı yetkililer, hiç beklemedikleri bir cevapla karşılaşmışlardı. Sultan Kılıç-Geriy; *"Benim ecdadım, şeref ve namus uğrunda Rus boyunduruğuna karşı savaşırken şehit oldular. Bu arkadaşlarım ise gece gündüz benimle aynı meşkûre için döğüştiler. Onların kanı benim kanımdır. Şerefle savaştığımız anlar o şerefi paylaştık. Şimdi de aynı akıbeti paylaşacağım.... Milletime ihanet edip, onlar Sovyet ölüm mangaları tarafından idam edilirken, ben burada bir korkak gibi yaşayamam. Bir gün gelecek, sizler de anlayacaksınız ki, Sovyetler sizin hakiki dostunuz değildirler. Fakat belki o gün iş işten geçmiş olacak. Bugün bu yaptıklarımızla siz de Sovyetler kadar suçlu oluyorsunuz. Bolşevizme karşı muzaffer günlerde, adamlarımla hep bir arada idik. Şimdi onlar ölüme giderken, onları yalnız bırakamam. Başlarında yine ben, kızıl cellatlara doğru yürüyeceğiz. Bu şerefi kimseye bağışlayamam"* demiş ve Batıların çirkin, ikiyüzlü siyasetlerini bir tokat gibi suratlarına çarpmıştı.

¹¹II. Dünya Savaşı bitmesine karşın Türkistanlı askerlerin makus talihi devam etmişti. Yalta Konferansı'nın üç müttefik devleti; İngiltere, ABD ve SSCB, savaş sonrası Avrupa'nın yeniden yapılanması başta olmak üzere bazı önemli konularda anlaşmışlardı. Aldıkları kararlardan biri de savaşta esir düşen Sovyet vatandaşları ve Kızılordu mensuplarının iade edilmesi konusunda İngiltere ve ABD'nin yardımcı olmayı taahhüt etmeleridir. Böylece savaşta esir düşen ve büyük bir çoğunlukla saf değiştiren askerlerini toplayan Sovyetler Birliği; Onları kızıl vagonlara doldurup Alman sınırından geçerek geçmez *"vatan haini"* diyerek kurşuna dizmişti.

II. Dünya Savaşı'nda Türkistan Lejyonu: Kuruluşu, Faaliyetleri Ve Türkiye'nin Yaklaşımları

sağ kalanları da Sibiryaya'ya sürgüne göndermişti. Bunlar arasında Kırım, Ahıska, Karaçay, Kalmuk, Balkar Türkleri ile İnguş ve Çeçenler başı çekmişlerdi. Söz konusu sürgün kararında insanî değerler, hiçbir şekilde dikkate alınmamıştı. Hatta Sovyet vatandaşı olan bu insanlar açık bir şekilde ölüme gönderilmişlerdi. Ayrıca Almanlarla işbirliği yaptıkları gerekçesiyle Kırım Tatar Özerk Cumhuriyeti ve Kalmuk Özerk yönetimi de lağvedilmişti. Stalin, bundan sonra ölümüne kadar geçen on yıllık süre zarfında insanlık dışı sert politikasını sürdürmüştü (Mc Carthy, 1995: 19; Kolukırık, 2011: 168; Aksakal, 2009: 27).

7. SONUÇ

Hitler'in Versay Antlaşmasına bir tepki olarak 1933'te iktidara gelmesi, İtalya'da da benzer bir psikoloji ile Musollini'nin güçlenmesi; Milletler Cemiyetinin oluşturduğu yenedünya düzeninin iflas etmesine, Avrupa'daki dengelerin bir kez daha bozulmasına neden olmuştu. Avrupa, ikinci kez büyük bir savaşın eşiğine gelmişti. Nitekim Almanya'nın 1 Eylül 1939 günü sabah saatlerinde savaş ilan etmeden Polonya'ya saldırması, sadece Avrupa'yı değil; dünyayı yeni ve kanlı bir savaşa sürüklenmişti. İngiltere ve Fransa'nın 3 Eylül 1939'da Almanya'ya savaş ilan etmesiyle II. Dünya Savaşı başlamıştı.

Savaşın öngününde Almanya, Batıdan gelebilecek tehdit ve tehlikeleri bertaraf etmek ve yakın tarihte "*Bismarck'ın kâbusu*" olarak bilinen Fransa-Rusya ittifakını önlemek amacıyla 23 Ağustos 1939'da SSCB ile bir Saldırmazlık Paktı imzalamıştı. Ancak SSCB'yi oyalama siyasetinden öteye geçmeyen ittifak, uzun ömürlü olmamıştı. Danimarka, Hollanda, Norveç, Belçika, Fransa, Yugoslavya ve Yunanistan'ın işgâlini kısa bir sürede tamamlayan Almanya; savaşın yönünün doğuya çevirmiş ve 22 Haziran 1941'de SSCB'ye büyük bir saldırı başlatmıştı.

Barbarossa Harekâtı adıyla başlatılan Doğu cephesi savaşlarında Almanlar; Moskova'yı ele geçiremedilerse de Sovyetler Birliği'nin önemli bir bölümünü işgâl etmiş ve Kafkasyaya'ya kadar ulaşmışlardı. Bu ilerleyiş sırasında 3.000.000 civarında Kızılordu askeri de esir edilmişti. Zira Sovyet idaresi, âni Alman saldırısı karşısında yeterli savaş eğitimi almamış olan vatandaşlarını silahaltına almış ve cepheye sürmüştü. Böyle bir durum da savaşın başladığı ilk aylarda Kızılordu'nun büyük kayıplar vermesine ve askerlerinin esir düşmesine yol açmıştı. Barbarossa Harekâtı sırasında Alman Orduları tarafından esir edilen

Kızıldordu askerlerinin önemli bir bölümünü de Türk ve Müslüman unsurlar oluşturmuştu.

Savaş sırasında esir edilen askerlerin sayısının tahmin edilenden çok fazla olması; Nazi Almanya'sını farklı bir uygulamaya sevk etmişti. Başlangıçta "üstün ırk" idealine dayanan Nasyonal Sosyalist Alman ideolojisinin de etkisiyle aşağılanan, insanlık dışı muameleler uygulanarak esir kamplarında ölüme terk edilen Kızıldordu mensupları, ilerleyen günlerde işçi ya da cephe gerisinde asker olarak istihdam edilmeye başlanmıştı. 1941 sonlarına doğru da Alman Doğu Bakanlığının kurulmasıyla birlikte SSCB vatandaşı olan esirlerin, özellikle Türksoylu esirlerin Kızıl Ordu'ya karşı cepheye sürülmesi fikri hâkim olmuştu. Türksoylu esirlerin kamplarda ölüme terk edilmektense askeri birlikler oluşturularak cephede ya da geri hizmetlerde istihdam edilmesi konusunda Türkiye ve Türk kamuoyunda tanınan şahsiyetlerin de etkili olduğu görülmüştü.

Türk kamuoyunda öne çıkan Türkçü- Turancı isimler, Almanya'nın Sovyet kontrolünde bulunan Türklere bağımsızlık verebileceğini; hatta bu yolla Turan idealinin gerçekleşebileceğini düşünüyorlardı. Bu nedenle Türkçü çevrelerin Almanları destekledikleri bilinmektedir. Türkçü- Turancı yaklaşımlar, Türkiye'yi bu büyük savaşta yanında görmek isteyen Alman Hükümetini de etkilemiş; Türksoylu esirlere yönelik politikalarını büyük ölçüde yumuşatmıştı. Yerinde bir deyimle Almanlar yumuşama politikasıyla bir taşla iki kuş vurmaya hedeflemiş; hem bu esirleri Kızıl Ordu'ya karşı kullanmayı hem de Türkiye'nin Müttefik Devletlerden uzaklaşarak kendi yörüngesine girmesini arzulamışlardı. Ancak Türkiye, temkinli bir politika ile bu düşünceyi boşa çıkartmıştı.

Almanya, 1941 senesinin sonlarından itibaren savaş esirlerinin durumlarını iyileştirecek önemli adımlar atmış, "Doğu Lejyonları" adıyla askeri birlikler oluşturmuştu. Bu kapsamda milliyetlerine göre ayırıştırma yapılarak Ukrayna, Ermeni, Gürcü ve Kafkasya kökenli esirlerden oluşturulan lejyonların yanı sıra Türksoylu esirlerden de "İdil-Ural", "Azərbaycan" ve "Türkistan" Lejyonlarını oluşturmuşlardı. Türkistan Lejyonu'nun oluşturulmasında ise Mustafa Çokay ve Veli Kayyum Han'ın faaliyetleri önemli bir yer tutmaktadır. 1941 yılında Paris'te Alman askerleri tarafından tutuklanan Mustafa Çokay; Berlin'e getirilmiş ve esir kamplarında Sovyetler Birliği aleyhinde konferanslar vermesi sağlanmıştır. Mustafa Çokay; Alman yetkililerle görüşerek Türkistanlıların cepheye sürülmesinden ziyade durumlarının iyileştirilmesi için çalışmıştı. Ancak Çokay, bu düşüncesini gerçekleştirmemiş; esir kamplarına yaptığı ziyaret sırasında Tifo hastalığına yakalanarak hayatını kaybetmişti.

II. Dünya Savaşı'nda Türkistan Lejyonu: Kuruluşu, Faaliyetleri Ve Türkiye'nin Yaklaşımları

Mustafa Çokay'dan sonra bu görevi, Almanlar nezdinde önemli bir nüfuza sahip olan Veli Kayyum Han sürdürmüştü.

Alman Hükümeti, 1942 yılı Ocak ayında Türkistan Lejyonunu kurmuş ve Kızılordu ile savaştırmak için cepheye göndermeye başlamıştı. Ancak Alman ordusunun Stalingrad önlerinde Kızıl Ordu'ya mağlup olmaları nedeniyle Doğu Lejyonları ve bu arada Türkistan Lejyonu'nun varlığı tartışılmaya başlanmıştı. Doğrudan ateş hattına gönderilen Türkistanlı askerler gösterdikleri başarılarla rağmen Alman makamlarının ideolojik saplantıları yüzünden gereken takdiri görememişlerdi. Birçoğu Kızılordu birliklerine esir düşmüş ve vatan haini olarak kurşuna dizilmişlerdi. Üst üste yaşanan yenilgiler nedeniyle Türkistan Lejyonlarının sadakati test edilmiş, kapatılması bile gündeme gelmişti. Ancak ABD'nin fiilen savaşa girmesi ve Batı cephesinin ihtiyacı göz önünde bulundurularak Türkistanlı askerlerin cepheye gönderilmesi devam etmiş, Türkistanlılardan oluşan askeri birlikler bu sefer de İtalya ve Fransa'da savaştırılmak üzere Batı Cephesine kaydırılmışlardı. Türkistan Lejyonu, Batı cephesindeki savaşlarda da önemli kayıplar vermiş; "*esaret*" noktasında kaderlerini değiştirmek mümkün olmamıştı. Zirâ Batı Cephesinde Normandiya Çıkartması ile büyük bir darbe alan Almanların savaşı kaybetmesi ile birlikte Türkistan lejyonunun önemli bir bölümü bu kez de Müttefiklere esir düşmüşlerdi. Başlangıçta umut olan esaret; Sovyet vatandaşı iken esir düşen bu askerlerin Stalin tarafından "*Vatan Haini*" olarak suçlanması ve iadelerini istemesi nedeniyle yerini hayal kırıklığına bırakmıştı.

Türksoylu lejyonerler, "*Gamalı Haç*" ile "*Kızılyıldız*" arasında adeta sıkışıp kalmışlardı. Türkistan Lejyonu başta olmak üzere Sovyet esirlerinden oluşan lejyonlar; sadece Almanya'nın yayılmacı menfaatlerini temin etmek amacına hizmet etmişlerdi. Savaşın başında hiç bir askeri eğitime tâbi tutulmadan cepheye sürülmüş olan Sovyet vatandaşı Türk ve Müslüman askerler; Alman esir kamplarına düşüklerinde, çaresiz bir şekilde "*ölmek*" ya da "*gönüllü*" olmak arasında seçim yapmak zorunda kalmışlardı. Esir askerler, Almanların savaşı kaybetmesi ile bu sefer Sovyet Rusya'nın zulmüne maruz kalmışlardı. II. Dünya Savaşından sonra demokrasi havariliğine soyunan İngiltere ve ABD, müttefiklerinin bu talebini MC kararlarını hiçe sayarak gerçek kimliklerini ele vermişlerdi. Ne yazık ki, diğer Türksoylu esirler gibi Türkistanlı askerlerin iadesi tamamlandıktan sonra Sovyet Hükümeti bunların tamamını kurşuna dizdirerek infaz etmişti.

II. Dünya Savaşı, dünya genelinde altmış milyon civarında insanın hayatını kaybettiği büyük bir savaş olmuştur. Irkçılık söylemleriyle milyonlarca insan, esir kamplarında ölüme terk edilmişlerdir. Ayrıca atom gibi ölümcül bir silahın kullanılması ile tarihin hiç görmediği ve bir daha da kimsenin görmek istemeyeceği toplu insan kıyımları yaşanmıştır.

Sovyet nüfuzu altında yaşayan Türk ve Müslümanlar ise bu savaşın gerçek kaybedenleri olmuştur. Alman ilerleyişi karşısında Nazi zulmü ve baskısını yaşayan SSCB’li yerleşik ahalî; savaştan sonra da “*Alman işbirlikçisi*” damgasını yiyerek Sovyet idaresinin türlü baskı ve şiddet politikalarına maruz kalmıştır. 1944 yılında Kırım’da yaşanan sürgün ve soykırım başta olmak üzere Moskova’nın SSCB halklarına uyguladığı şiddet politikası, “*insan kasabı*” Stalin’in ölümüne kadar bir alışkanlık halinde devam etmiştir. Sonuç olarak Batılı devletler arasındaki emperyalist kavga; en çok SSCB’nin esareti altında hayatlarını sürdürmek zorunda kalan Türk ve Müslüman nüfusun kırılmasına neden olmuştur. Bu manzarayı daha acı kılan ise Batı dünyasının bu kırığa karşı tamamen kör, sağır ve dilsiz kalmış olmasıdır. Batı, Alman esir kamplarında soykırıma tâbi tutulan Yahudilere karşı gösterdiği hassasiyeti; bu savaşın iki kez mağduru olan Türk ve Müslüman nüfusun soykırımına karşı asla göstermemiştir. Şüphesiz bu yaklaşım, asırlardan beri sürdürdükleri Haçlı zihniyeti ve sosyal aşağılık saplantılarından kaynaklanmaktadır.

Türkiye ise savaşın başında Türksoylu esirler konusunda gösterdiği hassasiyet ve ilgiyi savaşın sonunda gösterebilme şansına sahip olamamıştır. Zira Batı dünyasının yanında yer alan ve San Fransisko Konferansı’na katılabilmek için Almanya ve Japonya’ya savaş ilan eden Türkiye; SSCB vatandaşı olan esirlere yönelik ABD, İngiltere ve Fransa gibi devletlerin yaklaşımlarını kabullenmek zorunda kalmıştır. Uluslararası ilişkilerde yalnız kaldığı bu dönemde SSCB’yi karşısına almak istemeyen Türkiye, mülteciler konusunda istemeyerek de olsa baskılara boyun eğmiş, 22 Mayıs 1945’te aldığı bir karar doğrultusunda ülkedeki Sovyet askerî mültecileri iade kararı almıştır. Müttekabiliyet/karşılıklılık esasına göre 237 Sovyet askerî mülteci 195’i 6 Ağustos 1945’te Kars Tıhmis kapısından SSCB’ye iade edilmiştir. Ancak SSCB’nin müttekabiliyet ilkesine uymaması ve kendilerine iltica etmiş olan bir Türk subayı ile iki askerini iade etmemesi üzerine Türkiye de kararını gözden geçirmiş, iade işlemlerini durdurmuştur. 1 Eylül 1947’de de Türksoylu SSCB asker mültecilerinin barındırıldığı Yozgat kampı dağıtılarak Türkiye’de kalmayı arzu eden Türksoylu mülteciler T.C. vatandaşlığına kabul edilmişlerdir.

II. Dünya Savaşı'nda Türkistan Lejyonu: Kuruluşu, Faaliyetleri Ve Türkiye'nin Yaklaşımları

Türkistan Lejyonlarının oluşturulması ve bunların Alman saflarında savaşırılmaları ne yazık ki, mevcudu milyonlarla ifade edilen esaret altındaki Türksoylu esirlerin ölümlerine biten yazgılarını değiştirmedir. Ancak şu husus da unutulmamalıdır ki, vatanlarından binlerce kilometre uzakta feda edilen canlar; TMBK ile “*Bağımsız Türkistan*” fikrinin hayata geğirilmesi ve bu bölgedeki Türk Halklarının milliyet ve vatan kavramlarına sıkı sıkıya sarılarak daha sonraki süreçte Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan gibi bağımsız Türk devletlerinin kurulmasına vesile oldular.

8.KAYNAKÇA

8.1.Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı

BCA. 30.18.1.2/ 95.54.1.

8.2.Resmî Yayınlar

TBMM.(1951).*TBMM Tutanak Dergisi*. Dönem: IX. Cilt: 9. Toplantı: 1. 101. Birleşim (18 Temmuz).

8.3.Tetkik Eserler ve Hatıralar

Aksakal, H.(2009).“Stalin ve İkinci Dünya Savaşı Bağlamında Milliyetler Politikası”. *Karadeniz Araştırmaları*. Cilt: 6. Sayı: 21. (Bahar). ss. 23-30.

Altaylı, E.(2017). *A Dark Path to Freedom*. Hurst & Company Publishing: Londra.

Andican, A. A.(2017).“Dr. Baymirza Hayit'in Milli Türkistan Birlik Komitesi İçerisindeki Faaliyetleri”. *Doğununun 100. Yılında Baymirza Hayit ve Günümüzde Türkistan Tarihi Araştırmaları Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*. (Editörler: Abdulvahap Kara, Ömer Kul, Filiz Ferhatoğlu). (9-10 Ekim 2017). İstanbul. ss. 25-33.

Andican, A. A.(2003).*Cedidizmden Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi*. ASAM: Ankara.

- Antill, Peter& Dennis, Peter.(2007).*Stalingrad 1942*. Osprey Publishing.
- Armaoğlu, F.(1992). 20. *Yüzyıl Siyasi Tarihi. 1914-1980*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: Ankara.
- Asker, A.(2012).“Nazi Irk Tasnifinde Türkler ve Ortadoğu Halkları”. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*. Cilt: XII. Sayı: /25. (Güz). ss.77-99.
- Aydın, M.K.(2017).*Dış Politika Ekseninde Türkiye’de Siyasi ve İdeolojik Tartışmalar (1920-1950)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Aydın, M.(2002).“İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye”. *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, (Editör: Baskın Oran). İletişim Yayınları: İstanbul.
- Burçak, R.S.(1949).“İngiliz-Fransız-Türk İttifakı”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. Cilt: 4. Sayı: 1. ss.347-374.
- Bülbül, İ.(2006).“İkinci Dünya Savaşının Türkiye’de Sosyal Hayata Olumsuz Yansımaları”. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*. Sayı: 9. ss. 1-51.
- Çelen, K.(2017).*Hitler’in Doğu Seferi*. Kastaş Yayınevi: İstanbul.
- Çelik, L.(2015).*II. Dünya Savaşında Almanya Saflarında Savaşan “Türkistan Lejyon Ordusu”*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Konya.
- Çelik, L.(2017).“II. Dünya Savaşı Döneminde Nazi Almanyası Tarafından Kurulan Türkistan Lejyon Ordusu’nun Savaşa Etkileri”. *Doğumunun 100. Yılında Baymirza Hayit ve Günümüzde Türkistan Tarihi Araştırmaları Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*. (Editörler: Abdulvahap Kara, Ömer Kul, Filiz Ferhatoğlu). (9-10 Ekim 2017). İstanbul. ss. 177-224.
- Çınar, B.(2014).“İkinci Dünya Savaşı’nda Almanya’nın İki Cepheli Savaş Sorunu”. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*. Cilt: 10 Sayı: 20. ss. 149-197.
- Dağcı, Cengiz.(1998).*Hatıralarda Cengiz Dağcı*. Ötüken Yayınevi: İstanbul.
- Dallin, Al.(1981).*German Rule in Russia: 1941-1945 A Study of Occupation Policies*. Westview Press: New York.
- Davies, A.(1946).“Geographical Factors in the Invasion and Battle of Normandy”. *Geographical Review*. Sayı: 36. No: 4. ss. 613-631.
- Derman, G.S.(2016).“II. Dünya Savaşı’nda Kırım Türklerinin Siyasî Faaliyetleri”. *İkinci Dünya Savaşı ve Türk Dünyası*.(Yayına Hazırlayanlar: Nesrin

II. Dünya Savaşı'nda Türkistan Lejyonu: Kuruluşu, Faaliyetleri Ve Türkiye'nin Yaklaşımları

- Sariahmetoğlu, İlyas Kemalolu). Türk Dünyası Belediyeler Birliği (TDBB) Yayınları: İstanbul. ss. 27-59.
- Devlet, N.(1991).“Rus ve Sovyet Silahlı Kuvvetlerindeki Türklerin Rolü” *X. Türk Tarih Kongresi*. Cilt: III. TTK Yayınları: Ankara.
- Devlet, N.(2007).“Stalinizme Karşı Almanya’da Oluşturulan Lejyonlar”. *Stalin ve Türk Dünyası* (ed. Emine Gürsoy Naskali-Liaisan Şahin). Kaknüs Yayınları: İstanbul. ss. 99-118.
- Duysen, Seyitkali, Kaliyev, Zhabay.(2017).“Türkistan’ın Birliği İçin Mücadele Eden Bir Aydın Ve Politikacı Olarak: Mustafa Çokay”.*Doğumunun 100. Yılında Baymirza Hayit ve Günümüzde Türkistan Tarihi Araştırmaları Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*. (Editörler: Abdulvahap Kara, Ömer Kul, Filiz Ferhatolu). (9-10 Ekim 2017). İstanbul. ss. 161-168.
- Ekinci, N.(1997).*Türkiye’de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler*. Toplumsal Dönüşüm Yayınları: İstanbul.
- Erol, Mehmet Seyfettin, Amirbek, Aidarbek, Gürseler, Ceren.(2016).“II. Dünya Savaşı ve Özbekistan”. *İkinci Dünya Savaşı ve Türk Dünyası*.(Yayına Hazırlayanlar: Nesrin Sariahmetoğlu, İlyas Kemalolu). Türk Dünyası Belediyeler Birliği (TDBB) Yayınları: İstanbul. ss.177-199.
- Erol, Mehmet Seyfettin, Gürseler, Ceren, Ydyrys, Kanat.(2016). “II. Dünya Savaşı ve Türkmenistan”. *İkinci Dünya Savaşı ve Türk Dünyası*.(Yayına Hazırlayanlar: Nesrin Sariahmetoğlu, İlyas Kemalolu). Türk Dünyası Belediyeler Birliği (TDBB) Yayınları: İstanbul. ss. 201-220.
- Ertem, B.(2010).“Türkiye Üzerine Sovyet Talepleri ve Türk-Sovyet İlişkileri”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. Cilt:3. Sayı: 11. ss. 252-273.
- Ertürk, C.(2005).*Kızıldoru’dan Kafkas Millî Lejyonuna, Bir Türk’ün II. Dünya Harbi Hatıraları*. (Hazırlayan: Erol Cihangir). Turan Kültür Vakfı, İstanbul.
- Ertürk, C.(1956).*Anayurt’ta Unutulan Türklük*. (2. Baskı). Zafer Yayınları, Kayseri.
- Fischer, G.(1952).*Soviet Opposition to Stalin: A Case Study in World War II*, Harward University Press, Cambridge.
- Gerede, H.(1994).*Harb İçinde Almanya 1939-1942*. ABC Yayınları, Ankara.
- Gilyazov, İ.(2005).“Türk-Tatar Idil-Ural Mücadele Birliği” - “Tatar Lejyonu”. (Çev: Alper Alp). *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*. Sayı: 221. (Mayıs). ss. 20-23.

- Gilyazov, İ.(2016).“II. Dünya Savaşı ve İdil-Ural Bölgesindeki Türk Halkları”. (Çev. Abdrasul İsakov). *İkinci Dünya Savaşı ve Türk Dünyası*. (Yayına Hazırlayanlar: Nesrin Sarıahmetoğlu, İlyas Kemaloğlu). Türk Dünyası Belediyeler Birliği (TDBB) Yayınları: İstanbul. ss. 9-26.
- Glantz, D. M.(2001).*Barbarossa: Hitler's Invasion of Russia 1941*. Tempus Publishing Ltd: United Kingdom.
- Gülmez, N. ve Demirci, E.(2013).“Von Papen’in Türkiye Büyükelçiliği”. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*.*Journal Of Modern Turkish History Studies*. Cilt: XIII. Sayı: 27. (Güz/Autumun). ss.225-250.
- Hıdıraliyev, D.(2001).*Mustafa Çökay-Hayati. Faaliyetleri ve Fikirleri*. Yeni Avrasya Yayınları: Ankara.
- Hızal, A. H.(1961).*Kuzey Kafkasya Hürriyet ve İstiklâl Davası*. Orkun Yayınları: Ankara.
- Hoffmann, J.(1976).*Die Ostlegionen 1941-1943*. Verlag Rombach: Freiburg.
- Hostler, C. W.(1958).“The Turks and Soviet Central Asia”. *Middle East Journal*. Vol. 12. No:3. ss.261-269.
- Hüseyin İ. H.(1953).“Allah Biz Bilân”. *Millî Türkistan*. Cilt: IV. Sayı: 83. (Şubat-Mart).
- Hüseyin İ.H.(1999).*Bir Türkistanlının İkinci Dünya Savaşı Hatıraları*. Bedir Yayınları: İstanbul.
- Kara, A.(2017).“Cengiz Dağcı ve II. Dünya Savaşında Türkistan Lejyonerleri”. *Uluslararası Cengiz Dağcı Sempozyumu*.(Hazırlayanlar: Nurcan Ankay, Deniz Depe).Bildiri Kitabı. (16-17 Mayıs). Eskişehir. ss.149-155.
- Kara, A.(2002).“Hokand Muhtariyeti”. *Türkler 18*.Yeni Türkiye Yayınları: Ankara. ss.783-795.
- Karatay, N.S.(2001).*Gamalı Haç ile Kızıl Yıldız Arasında Türkler*. Sinemis Yayınları: Ankara.
- Keser, U.(2009).“Arşiv Belgeleri Işığında İkinci Dünya Savaşı Sürecinde Türkiye’de Mülteciler ve Esirler Sorunu”. *Dokuz Eylül Üniversitesi Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*. Cilt: VIII. Sayı: 18-19. (Bahar-Güz). ss.185-208.
- Koçar, Y.(2017).“II. Dünya Savaşı’nda Türkistanlı Lejyonerlerin Hayat Hikâyesi”. *Doğumunun 100. Yılında Baymirza Hayit ve Günümüzde Türkistan Tarihi Araştırmaları Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*. (Editörler:

II. Dünya Savaşı'nda Türkistan Lejyonu: Kuruluşu, Faaliyetleri Ve Türkiye'nin Yaklaşımları

- Abdolvahap Kara, Ömer Kul, Filiz Ferhatoğlu). (9-10 Ekim 2017). İstanbul. ss.377-390.
- Kokebayeva, G.(2016).“The Place of Turkestan in the First half of the 20th Century”. *Bilig*. Sayı: 76. (Kış). ss.117-137.
- Kolukırık, S.(2011).“Sürgün, Toplumsal Hafıza ve Kültürel Göç: ABD'deki Ahıska Türkleri Üzerine Bir Araştırma”. *Bilig*. No. 59. ss.167-190.
- Kumru, C.(2018).“Alman Dış Politikasında “Türkistan” (II. Dünya Savaşı)”. 3. *Uluslararası Türk- Alman İlişkileri Sempozyumu Bildiri Kitabı*. (8-11 Kasım). Almanya-Würzburg. ss. 102-111.
- McCarthy, J.(1995).*Ölüm ve Sürgün*. (çev. Bilge Umar). İnkılâp Kitabevi: İstanbul.
- Meral, M. R.(2013).“Türkistan Lejyonu”. İstanbul Fikir Enstitüsü Yayınları. İstanbul. 6; <http://ife.org.tr/turkistan-lejyonu/>. (erişim tarihi: 06.07.2019)
- Morgan, T. D.(1996).“D-Day at Normandy Revisited”. *Army History*. No:36. (Kış). ss. 30-35.
- Motadel, D.(2014).*Islam and Nazi Germany's War*. The Belknap Press of Harvard University Press: Londra.
- Musagalieva, A.(2016).“II. Dünya Savaşı'nda Kazaklar ve Kazakistan”. (Çev. Abdrasul İsakov). *İkinci Dünya Savaşı ve Türk Dünyası*.(Yayına Hazırlayanlar: Nesrin Sariahmetoğlu, İlyas Kemaloğlu). Türk Dünyası Belediyeler Birliği (TDBB) Yayınları: İstanbul. ss. 139-160.
- Mühlen, P.(2006).*İkinci Dünya Harbi'nde Sovyet Doğu Halkları Gamalıhaç ile Kızılyıldız Arasında*. İstanbul.
- Overy, R.(1997).*Russia's War: A History of the Soviet Effort: 1941-1945*. Penguin Books: New York.
- Öncü, A. S. ve Ekinci, O.(2014).“İkinci Dünya Savaşı Öncesi Beklenmeyen Gelişme; 23 Ağustos 1939 Tarihli Alman- Rus Paktı”. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*. Yıl:18. Sayı: 2. (Ağustos). ss. 241-263.
- Özcan, Ö.(2015).“Türkistan İstiklal Yolunda Hicret Yılları. Zuhridin Mirza Abid Türkistani” *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*. Cilt: 4. Sayı: 10. (Bahar). ss. 239-242.
- Özçelik, M.(2010).“İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası”. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Sayı:29. Yıl: 2010/2. ss. 253-269.

- Özden, H.(2017).“Cengiz Dağcı'nın Eserleri ve Yazılmamış Tarih”. *Uluslararası Cengiz Dağcı Sempozyumu*. (Hazırlayanlar: Nurcan Ankay, Deniz Depe). Bildiri Kitabı. (16-17 Mayıs 2017). Eskişehir. ss.269-280.
- Özkarabekir, C.(2005).*Her Cepheye Savaşık*. Doğan Kitapçılık: Ankara.
- Özüdoğru, D.(2016).*II. Dünya Savaşı'nda Almanya'daki Rusya Mahkumu Türklerin Faaliyetleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Balıkesir.
- Sakal, H. B.(2013).*Bir Başka Dünya Savaşı - İkinci Dünya Savaşında Almanya Tarafında Savaşan Türkistanlılar 1941-1945*. Ötüken Yayınları: İstanbul.
- Sander, O.(1996).*Siyasi Tarih (1918-1994)*. İmge Yayınları. Ankara.
- Sariahmetoğlu, N.(2016).“II. Dünya Savaşı'nda Azerbaycan ve Azerbaycan Türkleri”. *İkinci Dünya Savaşı ve Türk Dünyası*.(Yayına Hazırlayanlar: Nesrin Sariahmetoğlu, İlyas Kemaloğlu). Türk Dünyası Belediyeler Birliği (TDBB) Yayınları: İstanbul. ss.107-138.
- Şahin, L.(2016).“II. Dünya Savaşı ve Avrupa'daki Tatarlar”. *İkinci Dünya Savaşı ve Türk Dünyası*. (Yayına Hazırlayanlar: Nesrin Sariahmetoğlu, İlyas Kemaloğlu). Türk Dünyası Belediyeler Birliği (TDBB) Yayınları: İstanbul. ss.339-357.
- Şimşir, S.(2009).*Dünden Bugüne Türkistan'da Türkler*. IQ Yayınları: İstanbul.
- Taşagül, A.(2012). “Türkistan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Cilt: 41, ss. 556-560.
- Temir A.(1998).*Altmış Yıl Almanya (1936-1996) Bir Yabancı'nın Gözüyle Geziler-Araştırmalar- Hatıralar*. Kültür Bakanlığı Yayınları: Ankara.
- Tuğul, S.(2003).*SSCB'de Sürgün Edilen Halklar*. Chiviyazıları Yayınları: İstanbul.
- Uyar, H.(2015).“70. Yılında Boraltan Köprüsü Olay”. *Toplumsal Tarih*. Sayı: 263 (Kasım). ss. 1-7.
- Uzunel, N.(2012).*Avrupa Muhaceretindeki Türkistan Basını: Milli Türkistan Dergisi (1942-1975)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. İstanbul.
- Ülküsal, M.(1976).*II. Dünya Savaşında Berlin Hatıraları ve Kırım'ın Kurtuluş Davası*. Kutulmuş Matbaası: İstanbul.
- Yagublu, N.(2005).*Azerbaycan Legionerleri*. Çırag: Bakı.

II. Dünya Savaşı'nda Türkistan Lejyonu: Kuruluşu, Faaliyetleri Ve Türkiye'nin Yaklaşımları

Zengin, E.(2018).“Soğuk Savaş Dönemi'nde Türkiye Dışında Yaşayan Türklere Bakış; 'Esir Milletler/Türkler Haftası' Etkinlikleri (1959-1991)”. 3. *Türkistan Kurultayı Kafkasya ve Türkistan'da 1938 Sovyet Katliamı ve Etkileri Göç, Sürgün ve Kimlik*. (3-5 Ekim). ss. 161-184. Kastamonu.